БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

Улуг Октябрьның 50 чыны

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. АПРЕЛЬ 12 СРЕДА № 86 (6723).

Өртээ 2 көп.

Агаар-бойдустуң хайгыылчызы

Агаар-бойдустуң «Космос-144» дээр ийиги совет спутниги планета кырынга бодунуң 600-кү долганыышкынын апрель 10-да дооскан. 1967 чылдың февраль 28-те ону салып үндүрген болгаш оон баштайты «ажыл-чын» долганыышкыны март бирде Москваныы-биле 17 шак 22 минутта турда эгелээн, ынчан ол спутник Атлантиканың кырынга чоруп турган. Чер девискээриниң барык 40 хуузунуң кырында агаар-бойдустуң байдалын допчулап коргускен хөй санныг информация ол үеден бээр ССРЭ-ниң гидрометцентринге космостан хүн бүрү кээп турар.

Телевизионнуг борт камералары, чылынын көзүлбес хереллериниде булутталчак дүрүү-хевирлерни дамчыдып бээр инфра-кызыл аппаратура, а ол ышкаш актинометриктиг тургузулгалар өй-тавында ажылдап чоруур.

Делегейниң метеорологтуг төптериниң бирээзи болуп турар ССРЭ-ниң гидрометцентриндеи апрель 10-да бүгү-ле сонуургалдыг күрүнелерже «агаар-бойдустуң 27 карталарын» дамчыдып берген. «Космос-144-түн» хонук дургузунда эрткени делегейниң янзы-бүрү районнарында метеорологияның байдалын ол карталарда коргускеи.

КУЛЬТУРА-МАССАЛЫГ АЖЫЛДАРНЫ ХОВУ ТУРЛАГЛАРЫНЧЕ

Совет эрге-чагырганың 50 чылын байырлаарының бүдүүзүнде эдбек дүжүттү ажаап алгаш, ону улуг байырлалга эң-не үнелиг белек-соң кылдыр тударының сорулгазын бистің тараажыларывыс, механизаторларывыс боттарының мурнунда салган. Шак ол сорулганы күүседип, юбилейлиг чылдың чаагай дүжүдүн өстүрүп алырының бир кол үндезини болза, часкы тарылганы бедик агротехниктиг чурумнар ёзугаар чорудуп, ону чогуур үе-хуусаазында доозары деп үвенг олар эки билип, бо хүннерде бүгү-ле кичээнгейни хову-шөлдерже угландырган.

Республиканың барыын талакы районнарының тараа шөлдериниде шык базырыышкыны, часкы чер аңдарылгазы дээш өске-даа ажылдар хайныышкыныг чоруп турар. Юбилейлиг чылдың чаагай дүжүдү дээш ховуларда хайныккан күш-ажылчы улуг иштің одуруунда туржуп турар кижилериң ортузунга культура болгаш агитация-массалыг ажылдарны чорудары политиктиг чугула айтырыгларның бирээзи болу берген.

Чөөн-Хемчик районнуң культура албан черлери боттарының ажылын хову турлагларынче угландыр тургузуп эгелээн. Ылаңгыя ол районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунуң болгаш «Большевик», «Искра» колхозтарының хову турлагларында кызыл булуңнар ажыл-ишчилериң культурауг дыштанырынга таарымчалыг кылдыр дериттинген, солунналарның, журналдарның чаа номерлерин үргүлүү аңаа эккеп турар, көжүп чоруур библиотекаларны тургускан, оюн хереклелдери-биле хандыртынган, агитхуудустарны үндүрүп, мурнакчыларны ында чырыдып, мактап, а шүгүмчүлелдиг хуудустарга четпестерни сойгалап турар. Шеми школазының башкылары болгаш ында культура ажылдакчылары ховунуң ажыл-ишчилеринге лекция, беседаларны кылып, агитхуудустун, «Крокодилдің» эзлчеглиг номерлерин үндүржүп, политмассалыг ажылды чорудар талазы-биле партия организациязының ёзулуг дузалакчылары болу берген. Бо үетүнде адаанывыс ажыл-агыйларның төптеринде клубтарның бот-тывынгыр ураи түүл коллективтериниң баштайгы үнүүшкүнүг концерттери ажыл-ишчилерни сонуургаткан. Ынчалза-даа бо районнуң ажыл-агыйларында байдал бир дески эвес. «Тыва» совхозтун, «Октябрьның 30 чылы» колхозтун хову турлагларында кызыл булуңнар чогуур негелделер ёзугаар дериттинмээн, ында культура ажылдакчылары тараажылар ортузунга политмассалыг ажылдар чорударын чызыып олуруп берген.

Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем болгаш Тожу районнарының ажыл-агыйлары часкы хову ажылдарынче арай-ла киргелек. Ынчалза-даа бо районнарның колхозтарының, совхозтарының партия, комсомол, профэвилел организациялары, райкүүскомнарның культура кылдыстери часкы ховунуң ажыл-ишчилериниң ортузунга культура болгаш агитация-массалыг ажылдарны канчаар чорударының планнарын чугаалажып көрген, бадылаан. Кызыл булуңнарны дериир ажылды чорудуп эгелээн. Сарыг-Септиң болгаш Балгазынның культура бажыңнарының, «Тиилелге» совхозтун төвүнде клубтуң агитчүльбригадалары сөөлгү шенелде репетицияларны чорудуп турар. Агитбригаданың кижикчилери чүгле концерт көргүзери-биле кызыгаарлаттынмайн лекция, беседаларны кылыр, агитхуудустарны, шүгүмчүлелдиг хана парлалгаларын үндүрер. Таңдының, Каа-Хемниң кинофикаторлары ховунуң ажыл-ишчилеринге кино көргүзүүн канчаар чорударының дугайын боттарының хуралынга чугаалашкан, көжүп чоруур киноларның маршрут графиктери бадылаттынган.

Республиканың хогжум-шин театры часкы тарылга үезинде концерт, шин көргүзериниң тускай планын баш удур чогаадып тургускаш, ону боттандырып кирипкен.

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйлары часкы хову ажылдарынче киргенден бээр элээн каш хонуктар эрте берген. Ынчалза-даа Улуг-Хемниң культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылдакчылары боттарының ажылын хову турлагларынче угландыр тургуспаан. Ылаңгыя «Найырал» совхозтуң ховуларында шык базырыышкыны, часкы чер аңдарылгазы, суттарылга дээш өске-даа ажылдар хайныышкынныг чоруп турда. Чаа-Хөлдүн Культура бажыңының агитбригадазы ховуларже үнер хамаан чок, харын оон составы безин амдыгаа дээр четчелеттинмээн.

Культура болгаш агитас-массалыг ажылдарның эң-не солун, дээштиг хевирлерин тып ажылдаары эң-не кол түүл. Чон ортузунга культура-массалыг, политкижизидилгелиг ажылдарны чорударының эң-не дүрген, чедингир болгаш дээштиг хевирлериниң бирээзи болур агиткультбригадаларның ажылынга онза кичээнгей херек. Мурнакчы ажылдыг агитбригада чүгле концерт көргүзери-биле кызыгаарлаттынмайн, лекция, беседаны кылып, бүгүн кымнарның мурнап чоруп турарын көргүзүг самбыразынга, хана парлалгазынга көргүзүн, ажылда бар четпестерни, чалгааларны шүгүмчүлелдиг хана парлалгаларынга илереңир ужурлуг. Хову турлагларынга көргүскен концерттериниң репертуары/туе черде ажыл, амыдырал-биле ханы харылзаалыг болур. Моон мурнунда часкы, күскү хову ажылдарының үезинде комплекснлиг агитбригада тараажыларга бүгү талазы-биле эки бараан болуп келген. Ол практиканы ам база-ла ажыглаар херек.

Юбилейлиг чылдың чаагай дүжүдү дээш туржуп турар кижилериниң ортузунга политмассалыг ажылды чорударынче, оларның культурлуг негелдезин хандырарынче хүн бүрүнүң кичээнгейин салыры клуб, библиотека, кино ажылдакчыларының мурнунда харысалгалыг ажыл болуп тургустунган. Тараажылар, механизаторлар боттарының хостуг шактарында солун концерттерни, кинону көрүп, лекция, беседаларны дыннап, солуннарның, журналдарның чаа номерлерин, номнарны үргүлүү номчуп, хову турлаглары четчир санныг оюн хереклелдери-биле хандыртынган турар ужурлуг. Бо бүгү ажылдарны чорударда партия, комсомол, профэвилел организациялары-биле быжыг харылзаа, оларның дузаны негеттинер. Ылаңгыя маңаа партия организациялары кол удуртукчу күш болур.

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң сессиязында

МОСКВА. (СЭТА). Апрель 11-де эртенгиниң 10 шакта Кремльдиң Улуг ордузунга РСФСР-ниң Дээди Соведининиң чедиги чыылдазының бирги сессиязы ажыттынган.

Улуг назылыг депутаттарның бирээзи, РСФСР-ниң Композиторлар эвилелиниң баштаар чериниң секретары А. Г. Новиков сессияны ажыткан.

Президиумга эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, П. Н. Демичев, Д. Ф. Устинов, Ю. В. Андропов, И. В. Капитонов, Ф. Д. Кулаков, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Даргазының оралакчызы А. А. Мюрисеп, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Секретары М. П. Георгадзе, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң кежигүннери көстүп кээрге, депутаттар оларга чылыг байырын чедирген.

Депутаттар Россия Федерациязының Дээди Соведининиң Даргазынга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, академик М. Д. Миллионщиковту чаңгыс үн-биле соңгаан.

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Даргазының сес оралакчыларынга депутаттар М. М. Амиров, К. Е. Борисенко, В. Ф. Мазовка, А. Т. Никандрова, Н. С. Приезжев, М. И. Субботин, Г. С. Файзуллина, Н. Д. Фрайонов оларны база соңгаан.

Депутат М. Д. Миллионщиковтун даргалаашкыны-биле хурал үргүлчүлээн.

Сессияның ажылдаар шагын болгаш хүн чурумун бадылаан. Сессияга көөрү-биле дараазында айтырыгларны киирип турар:

1. РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Мандат комиссиязын соңгуур.

2. Улустуң хереглел бараанналарын бүдүрерин көвүдедир болгаш шынарын экижидер дугайы.

3. РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Доктаамал комиссияларын тургузар дугайы.

4. РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаары.

5. РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумун соңгуур.

6. РСФСР-ниң чазаан — РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелин тургузар.

Депутаттар РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Мандат комиссиязын 15 кижи составтыг кылдыр чаңгыс үн-биле соңгаан. Мандат комиссиязының даргазынга депутат Н. Л. Коновалов соңгуттурган.

Сессия хүн чурумунуң ийиги айтырыын чугаалажып көөрүн эгелээн. «Улустуң хереглел бараанналарын бүдүрерин көвүдедир болгаш шынарын экижидер дугайында» илеткелди РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы депутат А. М. Школьников кылган.

Бөгүн РСФСР-ниң Дээди Соведининиң бирги сессиязы бодунуң ажылын үргүлчүлеп турар.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ЭЭЛЧЭЭ

КЫЗЫЛ ТУКТУ КӨК-ТЕЙЖИЛЕР АЛГАН

Бодунуң ажылының кол угланыышкыны куш ажылы болуп турар «Көк-Тей» совхоз Россия Федерациязының совхозтарының аразында социалистиг чарышка эрткен чылын киришкеш, бистің республиканың совхозтарының аразынга бирги черни эллээн. Совхоз беш чылдың бирги чылында чуургалар саарарының планын 111,4 хуу күүсеткен. Кедээ ажылагыйның өске продуктуларын күрүнеге садарының планын күүсеткени мындыг: тараа садарыны 485 хуу, сүттүг — 129, эттин — 156 хуу.

Тараның дүжүдү 1965 чылда гектарга онааштыр чүгле 3 центнер болган болза, эрткен чылын тараа болгаш тараа-бобы культураларны 11,9 центнер болган, оон иштинде кызыл-тастыы планда 6 центнер турда, алганы — 13,5 центнер. Тараа болгаш тараа-бобы культураларның үрезин уруушкунун 115, оон иштинде кызыл-тастыын—127,7 хуу күүсеткен.

Бир инекке онааштыр 1750 кг сүт саар планныг турган, а күүсеттингени — 2050 кг. Кыс дагаалардан чуургалар алырының планы 104 хуу күүсеттинген. Маная мал чемнерин четчири-биле белеткээш, оларның чемгерилгезин шын организастааны шиитпирлиг рольду ойнаан. Чижээлээрге, совхоз эрткен чылын малдың бөдүүн чемнерин белеткээр планын 100 хуу, оон иштинде сигенниин — 151,8 хуу күүсеткен. А силос белеткээри — 151,7 хуу күүсеттинген.

Тараа культураларының дүжүдүн бедидеринге органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни мурнунда чыллардаазындан дээре ажыглааны, часкы тарылгага болгаш чайгы ажаалдага агротехниктиг хемчегларни шыңгыы сагып турганы база үрезиннерни шын шилип алганы чедиишкинни хандырган. Күскү ажаап алышкын үезинде механизаторларның аразынга моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиннериниң хемчеглерин, шаңнал системазын чөл ажыглап, социалистиг чарышты боттут организастааны шиитпирлиг түүлдериниң бирээзи болган. Планныг онаалгаларны ажыр күүседип турганының хараазында ажылдап турар бир кижиниң чылда ортумак ажыл төлевири 154 хуу кылдыр өскен.

Ынчангаш совхозту РСФСР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң база Кедээ ажыл-агый болгаш белеткел ажылдакчыларының профэвидел ТК-зының шилчиир Кызыл тугу-биле (1900 рубль-биле кады) шаңнаан.

ЧУРУКТА (солагай таладан): шилчиир Кызыл тукту СЭКП обкомунуң секретары эш В. Н. Филипповтуң совхоз директору эш А. И. Ломаевке тутсуп берип турары. Он талазында — тук тыпсып турда хурал залында.

В. КОНДРАШЕВТИҢ фотозу.

БИСТИҢ РЕЙДИВИС

ЧАСКЫ АЖЫЛДАРГА ШАК-ДААА ҮНЕЛИГ

Бистің калбак Төрээн чуртувустун бүгү булуңнарында ажыл хайныккан. Чоннуң ол ажылижи, чүткүлү Совет эрге-чагырганың 50 чылын чайыннанчак чедиишкин-биле уткуурунче угланган. Юбилейлиг чылда элбек дүжүттү өстүрер, ону чидириг чокка ажаап алыр улуг сорулганы механизаторлар, ховунуң бүгү ажыл-ишчилери салып турар. Республиканың колхозтары, совхозтары беш чылдың ийиги чылының тарылгазынче кирериниге ыяк белеткеним турарлар, а чамдык ажыл-агыйлар часкы хову ажылдарын эгелей берген.

Марттың сөөлгү он ховуунда барыын талакы районнарның девискээрлериниге элээн чылый хонуп келген. Ол таарымчалыг байдал апрельдиң баштайгы хүннеринде шык базырыышкынынче кирер арганы чөөн-хемчикчилерге берген. Ынчалажок каш-ла хонуктар эрткенде доңат-когурум элээн күштелгениниде хөрзүнүңү кырында кады донуп турар апарган. Ынчангаш ам эгелеп бар чыткан хову ажылдары ара доктаап, улугла шуудавайн келгенин айтыры чугула. Ындыг болаажок ховунуң ажыл-ишчилериниң чүткүлү, тура-соруу улуг дээраин эрткен үр эвес үеним чижээ көргүскен. Ленин аттыг колхозтуң Көк-Терек бригадазының механизаторлары чылып келген каш-ла хонуктун иштинде 339 гектар черни шыгын базырган, 55 га черни андарган. Ында трактористер Монгуш Эрес-оол, Түлүш Эртине, Николай Сат олар эң шудургу ажылдан турар.

Сесегениң № 2 хову бригадазының механизаторлары 400 гектар черни илиртээн. Хуналдай Комбу, Николай Ондар, Алаша Монгуш эң кызымак ажылдаанар.

Ленин аттыг колхозтуң механизаторлары донаттын күштелген бо хүннеринде безин хову турлаандан чанмайн, хүнүн-не черни эриирин манап, хүнде элээн каш шак иштинде ажылдап турар.

Ындыг-даа болза бо ажыл-агыйларның часкы хову ажылын эгелеп турарында бар четпестерни ыыттавайн барып болбас. Хамыктың мурнунда хову турлаан кичээнгейге ап көрээли. Механизатор — хову ажылында кол кижи дижир болгай бис. Ындыызы-ла шын. Ынчаарга ол кол кижиниң эллчег аразында дыш ап, күш кирап алырынга бүгү-ле таарымчалыг байдал тургустунган турар ужурлуг. Ленин аттыг болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозтарның хову турлагларында печкалар септеттинген, барактар иштиг чугайлаттынган, шили чок көзенектерге шилдидаа кезип эптээн, даштыкы девискээр-даа аштаттынган. Ол хиреде-ле кижи дугайында сагып човаашкын ам-даа эчизинге четпес. Чижек кылдыр Сесегениң хову турлаан ап көрээли. Каш чыл дургузунда улап келген узун багарының эжиктери дыдык, эви багай. Бир өрээлдің оорганларының ужундан хүн кылайып турар улуг дыдыктар бар. Кызыл булуңнуң дундүүнде дыка улуг ойбак бар. Ол өрээлдерниң ойбактарын эскерип турувуста колхоз даргазы эш Хунажык биле учётчик Ондар Байыр келгеш: «ол ойбактар-даа ажырбас, от салырга изиири аажок өрээлдер боор, дүне турган катап от салып алыр» диштилер. Бир тээ кижилер чурттап турар өрээлдер болганда, бүгү дыдыктарын дуглап, эжиин чылыглап алаа чогуур. Чунар бажыңның суун изидип, суг чажар дажын кызыдып турар. Ол хиреде хоолай үнген чериниде база улуг ойбак бар, а шала аразын өттүр, хана доразындан база чырык кылайып турар. Изиин, чылын хереглеп одап турар чунар бажын ынча хөй ойбактыг-дыдыктыг болурга таарышпас.

Монгуш Дарын-оол бригадирлээн Көк-Терек бригадазының тарылга шөлү аразы ырак ийи кезек черде турары шын-на. Хары угда ийи черге хову турлаа дерип кылыры берге-ле, харын. Ындыг-даа болза чылда-ла бир черге бирээни кылып турза, чүге кылдынмас деп? Черле болур. Ол хиреде бригада биеэги-ле демир вагончигин сөөртүшаан.

Чаңгыс-даа дүне донуп хонары берге-ле болгай. Бир эвес тараажының чылыг уйгу-дыжын хандырар деп бодаан болза, шагда-ла чогуур хемчээн алыр турган.

«Октябрь 30 чылы» колхоз үрезин арыглаашкынын кышты өттүр шөйүп келген. Апрель 1-де безин бүгү үрезининиң 155 тонназы азы 33 хуузу арыг эвес болган. Бо ажыл-агый сорттуг үрезин солуп алырынче сагыш салбаан. Ленин аттыг, «Октябрь 30 чылы» колхозтар, «Сүт-Хөл» совхоз элита үрезин садып алырын хереке албайн турар. Ол ажыл-агыйларның удуртукчуларының бедик дүжүттүг райончуттунган сорттарны бүдүрүлгеге шиңгээдип алырын бодавайн турарын айтыр ужурлуг.

Дүвүренде шык базырыышкынының организас чок чоруттунганын база айтыры чугула. Сесегеде часкы хову ажылдарында агрегаттарның чамдыктары ээр черлерге илиир дегбейн артып калган дилиндектерни ол хевээр каап турганы база илерээн.

«Сүт-Хөл» совхоз база-ла часкы хову ажылдарынче баштай кирген ажыл-агыйларның бирээзи. Ажыл-агыйның шөлдериниге часкы ажылдар эрткен чылыг үеде элээн шалыпкын чоруп тураажок, сөөлгү соок хүннерде оожумнай берген. Совхозтун Киров болгаш Бора-Тайга салбырларының ажыл-ишчилери тарылга шөлдериниң суггарылгазынче улуг кичээнгейни салып турар.

Ажыл-агыйның кол салбырлары Бора-Тайганың төп хову турлаа-биле Кировтун Өлең бригадазында байдалды деңнеп көргүзери чугула. Бора-Тайга салбырның хову бригадазы. Механизаторларның чурттаарынга, ажылдаарынга бүгү таарымчалыг байдал ында болур-чогуурубиле тургустунган деп санап болур. Иштин арыг-силиг кылдыр чугган үш аңгы өрээлдерде 17 орунну ак оорганнар-биле чараштыр эдип каан. Турлагда ажылчын Куулар Хензиг чунар бажынны изидип, орун хереклелдерин чуп, бажын иштин арыглап турар. Ынчангаш механизаторлар чунар бажынга неделяда ийи катап чуруп алыр аргалыг. Оон-биле чергелештир изиг суг үргүлчү белен турар болганда, ховуга ажылдап хүнээн кижилер кежээ келгеш, арылдыр чунгаш, ажылчын хевин ужулгаш, арыг орунга дыжын хандыр дыштаныр. Столоваяда үш повар бар. Олар чемни шынарлыг кылдыр хайындырып, ажыл-ишчилерни янзы-бүрү чемнер-биле чемгерип турар. Ынчангаш механизаторларның болгаш шаңда үрезин белеткелинде ажылдап турар тараажыларының күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедик, часкы ажылдар чедиишкиниг чоруп турар.

Ынчалзажок чамдык четпестерни чок деп санап болбас. Механизаторлар хүнде кылган ажылының түүнелин тода билбес. Ол чүге ындыгыл? Чүге дээрге оларның кылган ажылының хемчээлин, хуузун айыткан самбыра чок. «Бөгүн кым мурнап турарыл?» деп бижээн листок белеткеттинмээн. Ажыл-ишчилерни сорук киирип, чаа ажыл-хереклерге кыйгырып турар лозуңнар сөөлгү хүннерге чедир астынмаан. Шык базырыышкынын эгелээ-ле элээн үе эртсе-даа, агитхуудусту чаңгыс-даа үндүрбээн.

Шык базырыышкынын совхозта бир дугаарында эгелээн чер Киров салбырның Өлең бригадазы. Ында 600 гектар шөлдүн шыгы бо хүннерге чедир базыртынган. Чер аңдарылгазын база-ла эгелей берген. Часкы ажылдарның шалыпчылары Ондар Санчай-оол 260, Пароход Ондар 240 га черниң шыгын базырганнар. Салбырда ниитизиби-биле 920 га черниң шыгы базыртынган.

Бригадага колдуунда-ла чаңгыс трактор тура дүшпейн ажылдап келген. Өскелери кандыг-бир үрелиишкинге таварышкаш, тура хүнээр ужурга таваржып келген. Маңаа мындыг чижекти киирип болур. Шөлге ажылдап турган ДТ-75 деп чаа тракторнуң кывар түүл насозу үрелген. Тракторист ону кылдырар дээш эрткен субботада-ла чоруткаш, барык үш хүн иштинде ховуга ажылдаваан. Монгуш Балдыш-оолдун трактору дерт хүн ажылдааш, оон үрелгеш турушкан. Салбырның механиги Ондар Ортун-оол ынаар кичээнгей салбаан.

Механизаторларга чем белеткеп берип турары дыка четпес. Повар Зина Монгуш нургулайындада Кара-Чыраага хонгаш кээп турар. Оон кел чыдырда-ла барык дүш чедер. Чамдыкта оон-даа орайтай бээрге, ховуга артып калган кижилер чем чивейн, чүгле шай хайындырып алгаш олурар. Повар бригадага хонганда безин эртенги чемни дыка озалдадыр. Ынчангаш механизаторлар эртенги чемни манавайн үнгеш, хүнде колдуунда ийи-ле чемненип турарын хомудап чугаалаанар.

Ховуда ажылдап турар кижилерниң чурттаар, чемненир, дыштаныр чери чүгле чаңгыс өрээл. Ында беш орун бар. Ховунуң ишчилери шупту чыглып келгенде ийи-ийи кылдыр хойгажып удуур ужурга таваржып турарлар. Ол орунларда хирлиг, чуга эрги оорганнар чаткан. Хирлиг ак оорганнарны складтан эккелген хевээр чадып каан. Чунар бажың ында чок. Мурнакчыларны бижип көргүзүп турар хуудус-даа чок. Ажылдап кедер комбинезоннарны-даа, хол хаптарын-даа механизаторларга берблээн. Ындыг четпестер турда-ла салбыр эргелекчизи Сарыглар Мөнге-Назын Өлең бригадазынга колдуунда барбайн турар. Ховунуң ажыл-ишчилериниң чурттап турар чери түр-даа, үргүлчүнүң-даа болза, бүгү таарымчалыг байдалды аңаа ыяавыла тургузаарынче совхозтун удуртукчулары сагыш салза чугула.

Часкы үениң чаңгыс хүнүн, шагын-даа халас эрттирбейн, тура дүшпейн ажылдаар сорулга кедээниң ажыл-ишчилериниң мурнунда салдынган. Ол сорулганы чедиишкиниг күүседирде, ажылды шын удуртуру, механизаторларның негелдезинге кичээнгейлиг болуру, ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузаары ажыл-агыйларның удуртукчуларындан негеттинип турар.

«Шынның» рейд бригадазы:
С. ДАЛАА,
«Сүт-Хөл» совхозтун трактористи.
В. ДАМБАА,
Чөөн-Хемчиктиң кедээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң инженери.
С. ПАВУ,
М. СҮГЕ-МААДЫР,
«Шынның» корреспондентилери.

Бөгүн—апрель 12—Космонавтика хүнү

КОСМОС ҮЕЗИНИҢ ЭРТЕНИ

Юрий Гагаринниң космос делгеминиче ужудуушкуну чер бөмбүрээнің бүгү булуцнарында кижилерниң түректерин хайныктырган. Делегейде баштайгы космонавт космос делгемин чагырып алырынга бодунуң сопиалистиг Төрээн чуртунуң бедик аталдарын чүс-чүс чылдарда бадыткаарындан аңгыда, оон ужудуушкуну кижиниң угаанының арга-мергежилдинге бүзүрелди чаа чадаже бедик көдүрген. Делегейниң салымхуузунга эртем-техниктиг депшилгениң ролю чаа байдал-биле костүп келген.

Алды чыл мурнунда Совет Эвилелиниң Телеграф Агентилелиниң чарлап дыңнаткан допчу одуругларында мынча деп чугаалап турар: **Космос делгеминче кижиниң ужудуушкунун төөгүде бир-ле дугаарында Совет Эвилелинге 1961 чылдың апрель 12-де боттандырган.** ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавы Ю. А. Гагаринниң башкарганы «ВОСТОК» дээр космос кораблин Чер спутникинин орбитазынче салып үндүрген турган. Корабль-спутниктиң дезизин чедирикчи ракетаның сөөлгү чадазы чокка 4.725 килограмм болган. Орбитаның өрөгейинің бедии 181 километрге, апогейниң бедии — 327 километрге деңнежип, орбитаның йилеңчээ — 64 градус 57 минута болуп турган.

Ам ол саннарны эң улуг үнелиг документалдыг материал кылдыр, Юрий Гагаринниң хуулгаазынныг кораблье олурупкаш, «Чоруптаалы!» деп кайгамчыктыг сөзүн сөглээн тураскаалдыг хүнүнден бээр кижи төрелгетениң кайгамчык улуг оруунуң баштайгы үе-чадалары кылдыр көргүскеним ол.

Ынчан делегей парлалгазының демдеглеп турганы-биле алырга, совет кижиниң космосче баштайгы ужудуушкуну космос делгеминче кижи төрелгетениң шуут ханылап киреринің үезин ажыдып, делегей депшилгезиниң эң-не улуг чаагай болуушкуннарының бирээзи болган.

«1957 чылда Черниң кылымал спутникин бир-ле дугаарында салып үндүрген, 1959 чылда Айга бир-ле дугаарында четкен, адак соонда, эрткен чылын космостан дириг амытаннарны Черже эәлдирип келген Совет Эвилели ам космос делгеминиң талазы-биле бодунуң Христофор Колумбузун делегейге берген»— деп, ол хүннерде Франс пресс агентилелдиң дыннадыгларының бирээзинге чугаалаан.

Юрий Гагаринниң ужудуушкунунуң соонда болуушкуннар хөгжүлдезиниң шапкының Черниң делегейде баштайгы совет кылымал спутникинің ужудуп үнгениниден соңгаар космонавтика шимчээшкининиң онзагай дүрген чоруу-биле деңнеп болур. Космонавтиканың амгы хүнү үгле Октябрьның бежен чылының улуг байырлалының эвес, харын космос үезиниң чоокшулап орар он чылының чырыткылыг херели-биле демдеглеттингенин сагындырбайн барып болбас. Ол дээрге кайгамчыктыг байырлалдыг хүннериң анаала дүгжүп капсырлажыышкыны эвес-тир. Космосче орукту база кижи төрелгетенге социализмниң Төрээн чурту ажыдып бергениде ханы утка-бодал бар. Ол революсчу базым турбаан болза, ам бүгү-ле улам ыңайы эртемтехниктиг депшилгениң дугайын бодаары-даа берге-дир.

Ынчан-на, 1961 чылдың апрельде, «Восток» дээр корабль-спутникке ужудуушкун белеткелиниң түңнелдерин анализтевишаан, космос делгемин кижиниң шинчилээриниң совет аргазының кол принциптерин специалистер тодаргайлаан. Ол хамыктың мурнунда аппараттың бодунуң конструкциязын шилип алганынга хамааржыр. Космоска аян-чорукче кижини шуут хандыкшыдарының сорулгазын эң дээре шиитпирлеп шыдаар аргалыг аппарат болза космостуң корабль-спутниги кылдыр көргени ам чайгаар-ла билдиниң келген. Ынчаарга ынчан элээн хөй принципиалдыг, харын-даа маргылдаалыг айтырыгларны көөрүн болгаш шиитпирлээрин ол чорук негеп турган. Бир янзы хевир чүл дээрге чогум утказы-биле алырга космоска ужудуушкун болуп шыдавас, анаа-ла солун шуугаазын көдүрүп болгу дег, баллистиктиг траектория-биле ракетага ужудуушкун болуп турган, ындыг янзылыг ол хевирни хүлээп албаан. Совет эртемденнер болгаш конструкторлар мырыңай эгезинден тура-ла боттарының күженишкиннерин улуг деңзилиг болгаш хемчээлдиг кылымал спутниктерни база корабльдерни тургузарынче угландырган. ССРЭ-ге космосче ужудуушкуннарны хөгжүдериниң принципиалдыг шугуму базында болуп турган.

Эптиг кабиналарлыг улуг корабльдерге идегел болза космос делгеминиң хөй талалыг техниктиг чепсегленишкинни негеп келген бот-шынарларын ыяк өөренип шинчилээриниң калбак планнарын боттандырарынга дүгжүп турган. Бистиң кижилеривистиң хан-дамырында сиңиккен совет гуманизм база корабльдериң конструкцияларында илергейлеттинген. Кижиниң организмериниң чер кырынга мынчага чедир таваржып көрбээн шак ындыг байдалдарга амыдырап чурттаарының болгаш ажылдаарының эң эки байдалдарын тургузар дугайында сатып салыышкыны бистиң космонавтикавыстың чарлып болбас демдээ болган. Чогумна харын ол чылдагаан-биле эртемниң чаа адыры— космос биологиязы ССРЭ-де магалыг чаагай хөгжөөн. Эртемниң ол адыры Н. М. Сисакянның, В. В. Паринниң, О. Г. Газенконуң болгаш бистиң өске-даа шылгараңгай эртемденнеривистиң кайгамчыктыг эртем ажылдары-биле тургустунган.

Ю. Гагаринниң «Восток» дээр корабли орбиталап бир долганыышкынны кылыр деп онаалганы алганы болгаш ону күүсеткени билдингир болгай. Ынчалза-даа аъш-чемниң, сугнуң, регенерация будумелдериниң курлавырлары болгаш электри берилишкининиң алдынар хемчээли он хонук чедир ужудуушкунга четчир турган.

Делегейде баштайгы космонавтың ужудуушкунунуң медицина-биологтуг түңнелдерин совет тускай эртемниглер түңнеп көрген болгаш эртем талазы-биле идегелдиг үндезинге улам ыңайты шенелдер кылдыр тургускан. «Кижиниң баштайгы космосчу ужудуушкуннары» деп, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының парлаан ажылында «баштайгы космонавт Ю. А. Гагаринниң космосче орукту кижи төрелгетенге ажыдып берген ужудуушкуну космос корабльдеринге ужудуушкуннарның медицина хандырылгазының системазын ажылдап кылырының үндезиннерин тургускан» деп демдегээн. Черден дашкаар оранга кижиниң ужудуушкуннарының байдалдарын улам ыңай ажылдап кылырынга кандыг-бир чергелиг киришкен бүгү-ле шинчээчилер баштайгы билишкиннерни оортан алган.

Ю. А. Гагаринни шинчээн эмчилер боттарының «протоколунга» мындыг түңнелди бижээн:

«Космонавт Ю. А. Гагаринде космоска ужудуушкун факторларының таарымча чок өлдарларының чогу космонавт Г. С. Титовту космоска элээн үр ужудуушкунга белеткээрин эгелээр арганы берген».

Ю. А. Гагаринниң ужудуп үнгениниң соонда үгле дөрт ай болганда ужудукчу-космонавт Г. С. Титов «Восток-2» дээр корабльге ужудуп үнген. Г. С. Титовтуң башкарганы «Восток-2» дээр корабль орбитага 25 ажыг шак болган. Космонавтиканың ийиги чугула чадазы ынчалдыр чедип алдынган — космос делгеминиң кижиниң үр чоруп болурунуң аргазы бүзүреттинген. Дараазында чылдарның дургузунда совет болгаш америк космонавтарның ужудуушкуннары-биле ол бүзүредилге каш катап бадыткаттынган болгаш улам көвүдээн. Ынчалза-даа бирги чер кезээде бирги чер болуп артар болгай. Ынчангаш «Восток-2» дээр корабльге Г. С. Титовтуң ужудуушкуну кижиниң космоска үр ужудуушкунунуң делегейге баштайгы рекорду болуп космосту шиңгээдип алырының төөгүзүнге кезээде артар.

А. Г. Николаевтиң болгаш П. Р. Поповичиниң болук ужудуушкуну ол төөгүге арлыг читпес исти арттырган. Ол ужудуушкуннуң үезинде оларының «Восток-3» болгаш «Восток-4» дээр корабльдери космоска аразынга барын 6 километр чоокшулашкан, ол чорук космоска корабльдерни ужураштырарының аргазын дараазындагы үеде ажылдап кылырынга принципиалдыг ужур-дузалыг болган. Дараазындагы, 1963 чылда-ла кады ужудуушкунунга В. Ф. Быковский-биле кады делегейде баштайгы хөрээжен космонавт В. В. Терешкова киришкен.

1964 чылдың октябрь 12-де «Восход» дээр совет корабльге В. М. Комаров, К. П. Феоктистов, Б. Б. Егоров олар составтыг эртем экспедициязы ужудуп үнген. Ынчангаш космос деп үүл дээрин «боттарының карактары-биле» көрген эртемденнериң тып алганы үнелеп четтинмес медээлерни ынчан эртем бир-ле дугаарында алган.

Оон соонда кайгамчык чугула чаа улуг айтырыг туруп келгеп: ол дээрге корабльдиң камгаладыг ханаларындан дашаар кижи чурттап болгаш ажылдап болур бе дээрениң дугайында айтырыг болган. Ынчангаш ол айтырыгта тодаргай харыы удатпаанда алдынган. Кайгамчык шылгараңгай шенелде болдунган: космоска корабльден кижиниң баштайгы үнүүшкүнүн совет космонавтар П. И. Беляевтиң болгаш А. А. Леоновтуң башкарып чорааны «Восход-2» дээр корабльге боттандырган. Планетаның кырынга космостан дашкаар үнген совет хамааты Октябрьның Төрээн чуртунуң магалыг өндүр чаагайының чаа демдээ болу берген.

Космос үезиниң он чылы Айны өөренип шинчилээринге эртемниң болгаш техниканың кайгамчыктыг чедишкиннери-биле демдеглеттинген. Совет техниканың чедишкиннериниң ачызында Черниң кылымал спутникин Ай оранынга чымчак арга-биле хондурары берге айтырыг болбастай берген, ову американнар база катаптаан. А Совет Эвилели Айның бойдузун шуут шинчилээринге чаа чедишкинни чедип алган. «Ай-13» дээр совет автоматтыг станцияның аппаратуразы-биле Ай кырының довураан шинчилээр чорукту боттандырганы Ай кырының колкол характеристикаларын ылавылаан. Ол сорулга чедип алдынмаан болза Черге эң чоок дээр будумелин билип алырынга улам ыңайгы депшилге болдунар арга чок турган ийик.

Космосту өөренип шинчилээринге бистиң улустуң шылгараңгай чедишкиннери —бистиң чуртувустуң өзүп турар күчү-шыдалының чырыткыланчак илерели-дир. Ол чедишкиннер болза космосту Черниң кижилеринге бараан болдурар деп кижи төрелгетениң эң дээре угаанларының күзел-чүткүлдеринге тааржып турар.

Л. МАРКЕЛОВА,
СЭТА-ның эртем талазы-биле хайгааракчызы.

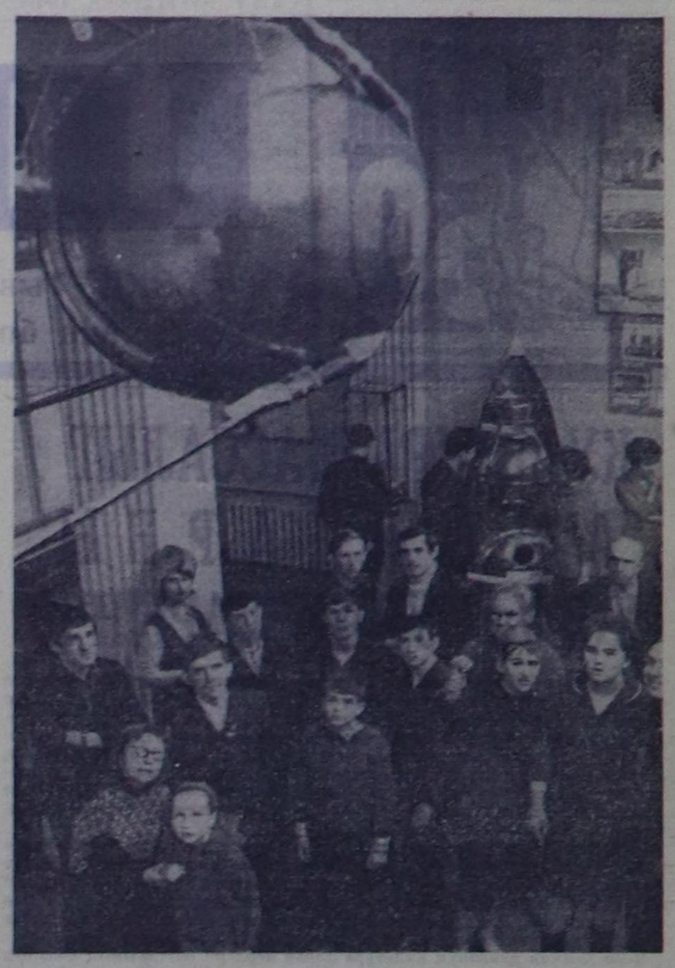

МОСКВА. Байырлалдың — Космонавтика хүнүнүң бүдүүзүнде ССРЭ-ниң Революция музейинге кижилер кончуг хөй кээп турар. Космос делгемин шинээдип алырынга совет кижилерниң улуг маадырлыг чорукторының дугайын ында чугаалап турар.

ЧУРУКТА: Черниң совет кылымал спутниктериниң модельдери-биле келген кижилер таныжып турлар.

В. СОБОЛЕВТУҢ фотозу. *СЭТА-ның фотохрониказы.*

К. Э. Циолковскийниң төрээн чуртунда

Космонавтиканың хүнүнге, космосту шиңгээдип алырынга тураскааткан лекцияларны, делгелгелерни, тематиктиг кежээлерни бо хүннерде ажылчын болгаш кедээ клубтарда, школаларда болгаш дээди өредилге черлеринде эрттирип турар деп, Калугадан СЭТА-ның корреспондентизи дыңнаткан.

Думиничи дээр ажылчын суурнуң клубунга болган кежээ чонга кончуг солун болган. К. Э. Циолковский дугайында сактыышкынарын ол улуг орус эртемденниң оглунуң оглу Алексей Костин аңаа чугаалаан. «Космонавтиканың адазы» деп кино-кадрларны Костинниң чугаазынга тайылбыр кылдыр көргүзүп турган. Чыылган чүс-чүс кижилер К. Э. Циолковскийниң планеталар аразынга ужудуушкуннарның болдунар аргалыының дугайында чугаазы бижиттинген плёнканы-даа дыңнаан.

Ока хемниң эриинде К. Э. Циолковскийниң чурттап болгаш ажылдап чорааны төөгүлүг баныңга бо хүннерде кижилер дыка хөй барып турар. Олар улуг эртемденниң эртем, чогаадылга ажылдары-биле ханы сонуургалдыг таныжып турар. Эрткен чылдың апрельден бээр маңаа 53 муң кижи чораан. Маңаа үгле бистиң чуртувустан эвес, харын даштыкы чурттардан аалчылар база хөй кээп турар.

Чер кырында баштайгы хөрээжен космонавт Валентина Николаева-Терешкова оран делегейниң бүгү хөрээжениннеринге тайбыңны болгаш аас-кежикти күзеп турар.

— Бистиң кайгамчык оран делегейивиске чаңгыс-даа «изиг одаг» артпазын, бүгү иелер болгаш кадайлар боттарының ооларының болгаш ашактарының хуу-салымы дээш дүвүревезин күзеп турар мен.

ЧУРУКТА: В. Николаева-Терешкова уруу Алена-биле.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КОСМОС БОЛГАШ КИЖИ

Космос үези — үгле космос корабльдериниң, автоматтыг станцияларның болгаш кылымал спутниктериниң ужудуушкуннарының үези эвес, харын амгы шагның бойдус эртеминиң чедип алган хөгжүлдезиниң онза бедик ниити деңнелиниң үези-дир. Бистиң хүннеривисте эртем биле техника чер кырының байдалдарында ап болгу дег ындыг информация-биле хандыртынып шыдавас, харын ындыг янзылыг информация алыр черлерни улам калбартырын, космостан улам-на хөй санныг медээлерни алырын негеп турар.

Амгы үе-чадада кижи төрелгетениң эргезинде бар эртем информациязының хемчээли он чыл санында-ла барын ийи катап көвүдээр деп чүвени санап көрген. Ол дээрге анаа-ла статистика фактызы эвес, харын кижи төрелгетениң депшилгелиг хөгжүлдезиниң хоойлузу-дур. Ынчангаш тыптып кээп турар негелделерни чедишкиннериг хандырар телээде, эртем биле техника аажок дүрген бурунгаарлаар ужурлуг. Моон ужурунда космос делгеми амгы үениң эртеминиң улам-на чугула лабораториязы болуп бар чыдар. Космос шинчилелдеринге кижиниң шуут киржилгезиниң эргежок чугулазын ол хөй үүлдер талазы-биле баш бурунгаар тодарадып турар.

Моон ужурунда совет космонавт Юрий Гагаринниң баштайгы ужудуушкуну космосче анаа-ла эзлчеглиг базым эвес, харын космос делгемин шиңгээдип алырының чаа үе-чадазының эгелээни, а оон-биле кады Октаргайны шинчилээринге чаа үе-чаданың эгелээни ол болган.

Космоска ужудуушкуннарның эртем-шинчилел аргалары «Восход» дээр хөй олуттуг космос кораблин совет эртемденнериң тургусканыының болгаш совет космонавтар Комаров, Феоктистов, Егоров оларның чедишкинниг ужуткаш келгениниң түңнелинде онза калбарган. Элээн каш кижи составтыг экипажты космос кораблинге таарыштыр олуртурунуң аргазы онза чугула ужур-дузалыг. Астрономнарның, физиктерниң, биологтарның, медиктерниң, инженерлерниң космосче ужудуушкунунга боттуг байдалдар тургустунган.

Кижиниң космосчу ажыл-чорудулгазы үгле эртем-шинчилел ажылдары-биле кызыгаарлаттынмас деп, ам безин бүрүн барымдаалыг чугаалап болур. Космосту шиңгээдип алыры чоорту-ла кижилерге херек кырында эргежок чугула үүл болу бээр.

«Восход-2» дээр совет космос кораблиниң ужудуушкуну космосче ужудуушкуннарның хөгжүлдезинге онза чугула базым болган. Совет космонавтар Павел Беляевтиң болгаш Алексей Леоновтуң чедишкини эртемниң болгаш техниканың эң улуг чаалап алыышкыны болган.

Космосту улам ыңай шиңгээдип алырынга совет ай станцияларының ужудуушкуннары база аажок улуг ужур-дузалыг. Космоска келир үениң шинчилелдерин боттандырарынга совет эртемденнер дээрниң еске бүдүмелиниң кырынга космос аппарадын хондурар болгаш оон кылымал спутниктерин тургузар онза чугула сорулганы чедишкинниг шиитпирлээр аргалыг болган. Оны чедип алырынга аппаратураның эки идегелдиг болгаш туруштуг ажылдаар чоруун хандырары онза ужур-дузалыг болган.

Академик А. БЛАГОНРАВОВ.

Хойжулар чүнү чугаалашканыл?

Чөөн-Хемчик районнуң одаларында чылыг, хүнээрек час келген. Хар эрээн. Районда мал кыштагладыышкыны сөөлүүреп, шээр мал оолдаашкынының түлүк үези адакталып турар. «Большевик» колхозтуң хойжуларының ниити хуралы чоокта чаа колхоз төвүнге болуп эрткен. Аңаа бо юбилейлиг чылдың бирги кварталының түңнелдерин, чазаглаашкынга, чайлаглаашкынга белеткелдериниң дугайын чугаалажып көрген. Бирги кварталда ажылагыйның бүгү коданнарында 2762 хой оолдаан, оларның 2827 хураганы менди алдынган. 45 өскүс анайлаан, оларның анайлары база шупту менди. Колхозтуң ийи хойжу бригадаларының аразынга калбертан чарышка № 2 хойжу бригада тиилекчи болуп, төрүүр чүс хойга онааштыр 68 хураганы бо үеге чедир менди алган. Ол бригаданың коданнары хүр кыш ашкан. Дуржулгалыг хойжулар Ондар Чүлдүмнүң коданында 309, Куулар Ондар-оолдуң — 271 хой оолдаан, ол хойлардан менди алдынган 331 база 279 хураган семис-чаагай доругуп турар. Бо хойжулар колхозтуң эң дээре хойжулары болур эргени чедип алганнар. Баштайгы чедишкиннер-биле кады, чамдык харыысалга чок хойжуларның буруузуубиле болган шыгыы четпестер хуралга илерээн. Хойжу Донгак Кертик-оол төрээн 179 хоюндан үгле 158 хураганы алган. Ажылынга өөхарыысалга чок бо хойжу хоюнуң массалыг оолдаашкынының үезинде элээн каш хонуктар улаштыр арагалап, чаа төрээн чаш хураганнарны иелерин боттары тып эмзиннер дээш хойлар аразынче киир салып турганының түңнелинде 23 хураган өлген. Өлген чаш хураганнарны чажырар сорулга-биле, оларның секторин кажаазының доразынга чажырып хөөп турганы илерээн. 8 чаш хураганың сектери ынчаар тывылган. Оон кыштаа эки одар-белчиирлиг, соок хаттардан ыжык черде турар. Мал чеми-биле үзүк чок хандырып турган. Сакманщиктерни база берген. Ындыг турбуже, эш Кертик-оолдуң ниитиниң малын ынчаар харысалга чок кадагалап турганының ужуру үүдел? Колхозтуң баштаар чери, партбюро, улусчу контрольга ында дузалаар болук ажылын экижидерин оон каш удаа негеп, ажыктыг сүмелерни чедирип, боттуг дузаны көргүзүп турбуже, эш Кертик-оол оон кандыгдаа түңнел кылбаан. Ындыг харысалга чок кижилерни мал ажылынга тургузуп болбас деп хойжуларның ниити хуралы шиитпирлээн.

Бо чыл совет кижи бүрүзүнүң онаа өөрүшкүзүнүң, күш-ажылчы күзел-соруунуң көдүрлүүшкүнүнүң чылы болгай. Бо ажыл-агыйжы хуралдың киржикчилери колхозунуң хой ажылын экижидеринче, ында ам-даа бар болуп турар шыңгыы четпестерни чайладырынче угланган боттуг хемчеглерни сүмелеп турар үнелиг саналдарны бергеннер. Оларның чамдызы бо-дур.

М. Ооржак: Колхозтуң хой ажылының уксаажыдылгазы куду, шокар хураганнар көвүдээн. Бисте бүдүрүкчү малдар эвээш. Төрүүр 5 муң ажыг хойда 30-не баш бүдүрүкчү кошкар, а төрүүр 500 баш өскүде чаңгыс-ла хуна бар болуп турар. Бүдүрүкчү малдарның салгалын болгаш тарып боозадылганың дузазы-биле алган эки уксааның малдарын тускай коданнарга аңгылаар үе келген. Бисте бо ажыл кончуг эреңгей тургустунган.

К. Ондар-оол: Тыва болгаш хайнактаан хойларның хураганнарын аңгылаар дугайында эш Чүлдүмнүң саналын деткип тур мен. Оон аңгыда, хойжулар боттарының күжү-биле кышка мал чеми сиген кезин белеткээр шөлдерни амдыгаштан эгелеп үлежип, оларны суттарар ажылдарны эгелээри чугула. Бо ажылды тодаргай кылбайн турарывыстан күзүн келгеш, хойжулар сиген кезер чер чок артар, ындыг черлерни колхозтуң бригадалары эзлеп аптар чүве болгай. Бо айтырыгны амдыгаштан эгелеп эде көрзе чогуур.

Бо чыл улуг байырлалдың чылы болгай. Ынчангаш аңаа бодумнуң күш-ажылчы белээм кылдыр өг-бүлем деми-биле кажааларымның септелгезин кылып, чазаглаашкын-чайлаглаашкынны организастыг эрттирип, коданывыстың кышкы чеминге 10 тонна сигенни бодувустуң күжүвүс-биле белеткеп ап, төрүүр чүс хойга онааштыр чүс хураганны, хой бүрүзүнден 3,3 кг дүктү кыргып алырын үлээнип тур мен.

О. Чүлдүм: Чамдык малчыннарда боттарының кылыр ажылдарын өске кижилериң күжү-биле кылдырып алыксаар азырадыкчы хөөннер бар, ол черле шын эвес. Мен бо чылын бодумнуң күжүм-биле кыштаамны белеткеп, 10 тонна сиген кезер планымны 12 тонна кылдыр күүседир, хой бүрүзүнүң төрээн чаш төлүн менди алыр дээш кызыы ажылдаар мен.

Хойжуларның ниити хуралынга шиитпирлээрин негеп турар хөй-ле айтырыглар көдүрлүп турган. Хөй малчыннар зооветеринарлыг өөредилгени кыжын, малдың массалыг оолдаашкынының бачым үезинде эвес, а чайын, малчыннар чайлага кодан-кодан кылдыр бөле кеже бээрге, бөлүк коданнар аайы-биле чорутса кандыгыл деп сүмелеп турар. Чайгы үеде малчыннарның хостут үези хөй. Бо саналды кичээнгейге ап болурунуң үндезини ынчангаш бар.

Хойжуларның ниити хуралы бо чылдың апрель 10-га чедир кыштагларның үүрмек септелгезин дооскаш, чайлаглаашкын ажылынга белеткел ажылдарын амдыгаштан эгелээрин шиитпирлээн. Улуг Октябрьның 50 чыл ооңга төлептиг күш-ажылчы чедишкиннер-биле ужуражыр — хойжуларның сорулгазы ындыг.

Д. АНАЙ-ООЛ.
«Шынның» корр.

Чарыштыг хойжулар

Түлүш Шойдакович Аратына Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң мурнакчы хойжуларының бирээзи. Ниитиниң малын кадарып келген үзинде колхозунга беш муң ажыг хураганы өстүрүп, хөй дүктү кыргып берген. Сес чыл хой кадарын келгеш, чылчылда-ла төрүүр чүс баш хойга онааштыр үстен куду хураган ап көрбээн.

Юбилейлиг чылда төрүүр чүс хойга онааштыр 103 хураган, хойдан 3 кг дүк кыргып алырын кадарчы хүлээнген. Кышка эки белеткенгенибиле коданы кыштан хүр ашкан, малдың чаш төлү менди алдынып турар. Түлүш Аратынада ам 328 хой төрээн, 376 хураганы доруктуруп алган. Моон соңгаар хураганнаар 37 хой бар, оларның чаш мөлүн менди өстүрүп аптарга, хойжунуң социалистиг хүлээлгези ажыр күүсеттинер. Аратына колхозтуң мурнакчы хойжузу Дастай-оол Шокпаа-биле социалистиг чарыштыг. Дастай-оолдуң коданында төрүүр 391 хой бар, ам оолдаан 387 хойнуң чаш төлүн менди камгалап алган ийикпе, азы бирги кварталда төрүүр чүс хойга онааштыр 98 хураганны өстүрүп алган.

Түлүш Аратынаның кадайы Маажык малдың чаш төлүн хүлээп ап, доруктур ажаап өстүреринге улуг мергежилдиг. Хойжу өг-бүле ниитиниң малының баш санын өстүрер, оон продуктулуг чоруун бедидер талазы-биле чыл бүрү эки көргүзүглерни чедип ап, шаннал-макталды ап келген. 1965 чылда 6, 1966 чылда үш хураганны немелде төлевирге алган. Малчыннарның уруглары адаиезин дөзеп, мал ажылынга мергежилди чедип ап турарлар. Хеймер уруу Светлана дөрт чыл сакманщиктеп келген. Бо чылын төрүттүнген 120 хураганны Светлана азырап өстүрген.

Малчын өг-бүле хоюн чайлагладып семирткеш, кышка үткүштүр белеткелди шагның эки үезинде бүрүн кылып алыр. Бо чылын он тонна сигенни кезип белеткээш, кышкы кажааларын септеп чылыглап алыр дээш белеткел ажылын чоруда берген. Чазаанче коже бергеш кыштаның кажааларының иштин коптарып, аар-саар септелгезин кылып алыры Түлүш Аратынага чаңчыл болган.

Мурнакчы хойжулар, чаржып турар кадарчылар Түлүш Аратына биле Дастай-оол Шокпаа колхозтуң хүндүлел самбырызында, оларның социалистиг хүлээлгелери күүсеттинип турары база самбырада киир бижиттинген.

С. НАМЧАН.

КОММУНИСТЕР ДУГАЙЫНДА ЧУГАА

ҮҮЛЕ БҮТСҮН, БАРААН УГААНОВИЧ!

Ыяшка дегген балдының сөелгү чаңгызы аргага чаңгыланган, чоорту чиде берген. Бүдүмчелиг күш-ажылдың хүнү төнген соонда, Бараан Угаанович бажыңынче углапкан. Ооң-биле кожаландыр базып орган күдер кара бызаңчы эр—Далдай Зәрилге даартагы даалгазын ылавылаан:

— Кастактарны чааскаан эптептер болдуң але, Угаанович?

— Ие, чааскаан шыдаптар боор мен. Сен, шыырак кижи, Хүртүжек сугларга дузалажып, шала тырыжып, чудуг чонзуңза эки боор. Чергелештир кылырга, үүле бүдүнгүр болгай—деп, Дугур эжинге тода харыылаан.

Хүн ашса-даа, ам-даа чырык. Дугур бажыңынга келгеш, чаңчыккан аайы-биле балдызын болгаш хирәзәин аңмаарда турушторынга салгылап каан. Далаш чокка чунгаш, дөрде стол кырында улуг көрүнчүкке көрдүнген: додуккан хүрең арыннығ, кырлаң хаайлыг, назынынық истери ханы сыгылар хавааанда болгаш кастыында көстүп келген, төптүг, шоваа карактарлыг, шилгедек мага-боттуг кижини—бодун ам чаа көрүп каан чүве дег, кезек када топтагылап көргүлзән-даа. Солагай холунуң салаалары-биле чаагын, кастыын суйбай туткулаан. «Әз-та, дөгүй-ле берген-дир мен» кылдыр бодаан, бүдүү хүлүмзүрәән-даа.

Бараан Угаанович Дугур ам бежен харлыг. Аас-кежиктің хайырлакчызы—Улуг Октябрь-биле, Совет күрүне-биле чажыт. Ам болур улуг байырлал ооң хууда байырлалы-биле капсырлажып турар боорга, өөрүшкү-даа улам кызыгаар чок! Ынчан ол бир хая көрүүр, эрткенин эмгелеп, түңнеп алгаш, бурунгаар бүзүрелдиг дап бәәр, хөйнү кылыр-даа. Шак бо кижиниң мөзү-шыңарында бир онзагай күүл бар, арыг арын-нүүр болгаш ак сеткил, сөглөзін сөзүнге зә болур, тутканда тура душпес, ажыл-ишчизи-даа кончуг-ла кижи. Эш-өөрүрен, биче сеткилдиг, ооң ындыызын эш-өөрү, ха-дуңмазы эки билир болгаш, Бараан Угаановичини хүндүлүүрлер.

Бежен чыл... «Чүстүң чартыын чурттаза-даа, чү-даа болбас—кырывас бис» дәзін шулукчүнүң сөстери чөптүг. Оны бүдүн күрүнеге, бүгү чонга хамаарыштырган-дыр. Чаңгыс кижиниң назынында — ол талыгыр үе, узак орук-тур. Ол үениң иштинде Бараан Угаанович чүнү көрбәзін дәәр. Өске бүгү совет кижилер-биле бир дөмей хожуданган, бүдүүлүк амыдыралды-даа көрүп эрткен, амгы үениң ачы-буянын-даа көрүп чурттап чоруурy бо. Арай сөөлүредир, 1953—1954 чылдарда ооң адын—мурнакчы бызаңчы болгаш аңчы Дугур Бараанны дәзре-дәзре мурнакчыларның аразынга адап турар апарганда, харын-даа ооң бодун «коммунист болурунга төлептиг» деп турар болу бәәрге, бир шыңгыы базымны кылган: СЭКП-ниң допчу төвгүзүн-даа өөренген, Уставтыда номчаан.

1957 чыл. Коммунистиг партияның организастыг үндезини—Устав, идейлиг үндезини—Программа-биле Дугур Бараанның бүрүн танышкан чылы ол. Идей-политиктиг билииниң деңнели элүзін бедип келген, амыдырал-чуртталганың чогум ужур-уткызын хандыр угааган чылы ол. Зге организацияның ниити хуралынга баштайгы сүрәәдел, эш-өөрүнүң шенелде айтырыглары, чагыг-сүмези... Ооң соонда СЭКП Тожу район комитединге киргени, райком секретарының эзлдек байыр чедириишкини, дыңзыг хол тудуушкуну—бо бүгүнү Бараан Угаанович дүүн чаа болган чүве дег, тодазы-биле сактып-бодап орган. «Мен дег бөдүүн кижи Совет Эвилелиниң коммунистериниң одуруунга киргени улуг аас-кежик-тир!» деп чоргаарланып орган.

«Совет Тыва» колхозта эң дәзре хөй-ниитичилериниң бирәзәи Дугур Бараан Угаановичини районнуң чону эки билир. Биче сеткилдиг, кызымак ажыл-ишчи, 1954—1964 чылдарда Улус ажыл-агыйының чедиишкининиң Москвада делгелгезинің доктаамал киржикчизи, ооң дерт хүлер болгаш бир мөңгүн медальдарының эдилекчизи кижи. СЭКП Тожу райкомунуң, Тожу райкүүскомнуң Хүндүлел бижиктери-биле, колхозтуң баштаар черинің өртектиг белектери-биле каш-даа удаа шаңнаткылаан.

Алды ургунуң адазы, топтуг-томааныг өг-бүлежи. Төрәзін колхозунуң ажыл-агый сайзыралынга күш-ажылчы салыышыны дәәш, Бараан Угаанович Дугур эрткен чылын «Күш-ажылчы шылгарал дәәш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Эш Дугур колхозтуң эки тудугжузу болбушаан, хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Колхозка дружинниктер командири турган, ам эш-хуу судунуң даргазы болгаш колхоз баштаар черинің кежигүнү. Ооң чаңгыс чер чурттуглары ону Азас көдәә Совединиң депутадынга чаңгыс кижи дег соңгуп алганнар.

Шала туткан чуртталга бажыңының кырындан бүгү суурну эргий көрбүшаан, Бараан Угаановичиниң чугаалааны болза:

— Бо-ла чаттылып чоруткан бажыңнарда балды какпаан бажыңым ховар. Албан черлериниң бажыңнарын шуптузун кылыштым. Ажылды кылгаш, сөөлүнде кәәп түңнелин көөрге, өөрүнчүг боор-дур. Бо-ла Зрестол, Шом суглар-биле он чеди чыл иштинде тудуг кылып келгенивистің түңнели бо-дур.

Беседа соонда ажылдап кирипкен бызаңчының шалыпкын ижин магадавышаан, чарлып чоруптарда:

— Үүле бүдүнгүр болзун, Бараан Угаанович!—деп йөрәәп кагдывыс. К. ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: Б. У. ДУГУР.

Авторнуң фотозу.

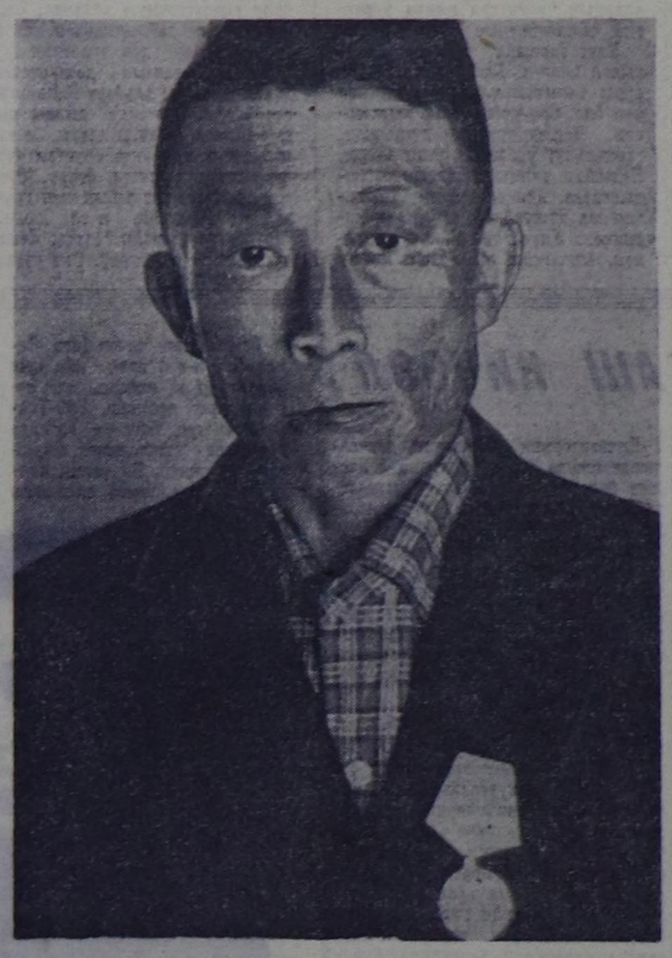

Ногаанчыдылга эгелээн

Тыва АССР-ниң Дәәди Совединиң чоокта чаа болуп эрткен әәлчеглиг сессиязынга Чөөн-Хемчик районнуң Шеми көдәә Совединиң чурттакчыларының эгелээшкинин изин-биле деткип, ооң баштайгы чылының чамдык эки түннелдерин демдегләән. Эрткен чылын ол көдәә Совет Улуг Октябрьниң 50 чылынга уткуштур хоорай, суурларны чаагайжыдар, чурттакчыларның амыдыралының культурлуг деңнелин бедидериниң талазы-биле боттарынга боттуг хүләәлгелерни ап, республиканың ажылчы чоннарын кыйгырган.

Ооң бәәр ам бир чыл эрткен. Шеми көдәә Совединиң чурттакчылары төрәән суурнуң Ленин, Борбак-Арыг аттыг кол кудумчуларынга 2700 ыяшты олуруткан, бо чылын арткан кудумчуларынга 2000 ыяшты олуртур онгарларны казып, ногаанчыдылга ажылын чер эрип эгеләәри билек эгеләән. Ынчангаш Улуг Октябрьниң 50 чыл оюнга белек кылдыр олуртур деп хүләәнген 4060 ыяштарын бүрүн тарыырынга шемижилер белен. Ногаанчыдылга кылдынган кудумчуларже ыяш суггарар бугаларны каскан. Бо көдәә суурнуң кудумчулары майда онза чараш: кудумчуларны дүргаар дески, чараш кылдыр тараан шупту-ла бир аай аныяк хадыкнар, теректер, талдар, чодураалар ногаарарып келир.

Бо чылын шемижилер суурнуң төвүнге 250 олуттуг клүбту сентябрь 1-ге чедир тудуп доозарлар. Малчыннарга алды чурттала бажының ажыглалга киирер. Эмнелге пунктузунуң чаа тудуун улустуу кылдыр чарлаан. Ону хөй-ниитиниң күжү-биле кылыр. Башкылар чурттаар ийи чаа бажынның тудуу ам дооступ турар, дөрт аал ишти чурттаар бир чаа бажының бо чылын тудуп, база ажыглалга киирер. Бо чылдың май 1-ге чедир Даштыг-Тей сүт-бараан фермазынга чаа ларекту ажыдар. Суурнуң чурттакчыларынга хлеб, боова быжырар черниң чаа тудуу бо хүннерде дооступ турар, удавас ажыглалга киирер.

Амгы үеде культурлуг, ажыл-ишчи чуртталга дәәш чарыш чурттакчыларның аразында калбарган. Бо чылдың бирги кварталының түннелинде бо чарышка бирги черни колхозтуң уруглар яслизинин кижизидикчизи Авангаты Настыкова алган. Ооң бодунуң ажылдап турары эки болгаш ооң уругларының өөредилгези кончуг эки, бажыңының ишти арыг-силиг.

Бистің корр.

Студентилериниң делегей эвилелиниң конгрези

УЛАН-БАТОР. Студентилериниң Делегей эвилелиниң IX конгрези бодунуң ажылын дооскан. 70 ажыг национал организацияларны төләәләән 300 ажыг делегаттар амгы үениң чугула айтырыгларын ийи неделяның дургузунда чугаалажып корген. Делегаттар АКШ-тың агрессиязынга удур демисежип турар маадырлыг Вьетнам-биле бүрүн эп-сеткил каттыштырылгазын илергейләән. Европаның айыыл чок чоруунуң, ядролуг болгаш өске-даа чепсекериниң хоруур дәәш демиселдің айтырыгларының талазы-биле делгеренгей чугаалажылга болган.

Антиимпериалистиг эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарынга, империалистериниң агрессечи чимзенишкиннеринге удур демиселди күштелдирерінге, национал-хосталгалыг шимчәәшкинге дузаламчыны улам ыңай калбартырынга, тайбыңны быжыглаар дәәш могаг чок демисежиринге дешилгелиг студентилериниң изиг чүткүлдүүн хүләәп алдынган резолюцияларда илергейләән.

Конгресс студентилериниң Делегей эвилелиниң удуртукчу органнарын — секретариатты болгаш күүскомну соңгаан. Студентилериниң Делегей эвилелиниң президентизинге Чехословакияның төләәлекчизи Эбинек Вокроуглицкий база катап соңгуттурган, чиңгине секретарынга Нури Абдельди (Ирак) соңгаан.

Гидрологтарның конференциязы

БУДАПЕШТ. Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарның суг ажылагый удуртукчуларының IX конференциязы аңаа болуп эрткен.

Конференцияның киржикчилери будүүлгелериң хирлиг сугларын шинчиләәр, арыглаар болгаш ажыктыг аргазын солужар талазы-биле саналдарны конференция күүлдүг деп санаан.

И. Клаустуң чугаазы

ВЕНА. Янзы-бүрү ниитилел системаларның байдалдарында чурттап турар улустар-биле тайбың кожахелбәә догуннаашкын болгаш кады ажылдажылга дәәш Австрия туржуп турар деп, Австрияның федералдыг канцлери Иозеф Клаус радио дамчыштыр чүве чугаалап тургаш, медегләән.

Совет Эвилелинге кылган бодунуң чугаалажыышкыннарынга хамаарыштыр Клаустуң медегләәнін: «делегей, европа болгаш ийи таланың айтырыгларының талазы-биле дыка ажытчажыт чок санал-оналдарның солчулгазы Москвага болган».

Бистің чурттарывыстың аразында харылзааларның бүрүн бүзүрелдери улам ыңай хөгжәән дәәрзін канцлер демдегләән.

Тайбыңның эрге-ажыынга

РИМ. Польша Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң даргазы Э. Охабтың Италияга кылган аян-чоруу-биле холбаштыр парлап үндүрген дыңнадыгда чугаалап турары болза, италипальша ийи чурттарның аразында чаңчыл болган найыралдың ёзузунга дүүшкен ак сеткилдің болгаш чүректің ханы байдалынга ук аян-чорук эрткен.

Ийи талалар Чөөн биле Барыын Европаның чурттарының аразынга кады ажылдажылганы улам ыңай калбартырын саналдап, «Европаның айыыл чок чоруунуң айтырыгларының талазы-биле конференцияның чогуур белеткелин чорударының эргежок чугула болуп турарынга чаңгыс аай бодалдыг болган». Вьетнамда байдалдың бүгү делегейде тайбыңга шыңгыы айыылдыг болуп турары-биле холбаштыр боттарының сагыш-сыралын ийи талалар илергейләән.

Сиануктуң чугаазы

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Камбоджаның чазаанга болгаш улузунга чаа совет шериг болгаш транспорт самолёттарын, а ол ышкаш зенит бооларны чепсектиг күштерни чепсегләәрибиле белек кылдыр дамчыдып бәәрінің ёзулалы болган. Белекти дамчыдып берип турда күрүненің баштыңы Нородом Сионук, чазактың кежигүннери болгаш дәәди дужаалдыг офицерлер олурушкан.

Аңаа чүве чугаалап тургаш, Сиануктуң аймыгны болза, бо белек Камбоджаның болгаш ССРЭ-ниң аразында найыралдың сырый харылзаалорын, антиимпериалистиг кады демиселге оларның эп-сеткил каттыштырылгазын база катап дәмдеглеп турар-дыр. Ол үнелиг белек дәәш Совет чазакка болгаш совет улуска ханы хүләәп көрүүшкүнү камбоджа күрүненің баштыңы илергейләән.

Хөгжүлденің социалистиг оруу-биле

БРАЗЗАВИЛЬ. (СЭТА). Конгонуң ажылчын аңгызы болгаш ооң дайынчы организациязы—Конгонуң профэвилелдериниң конфедерациязы эртемниг социализмниң идеяларынга үндезиләәш, Конго Республиканың (Браззавиль) хөгжүлденің социалистиг оруун шилип алганын деткип турар—деп. Конгонуң профэвилелдериниң конфедерациязының ийиги съездизинің ажылы доозулганы-биле холбаштыр болган митингиге ол организацияның чиңгине секретары Поль Банту медегләән.

Конго революцияның амгы үе-чадазында конго ажылчын аңгының соруулгалары тодаргайлаттынган шинтпирлери болгаш резолюцияларны Поль Банту номчаан.

Республиканың президентизи Альфонс Массамба Деба күш-ажылдың болгаш национал тургузуушкунуң фронтузунга боттарының күжениишкиннерин ийи катап өөтүрериниче конго ажылчы чоннарны кыйгырган.

Закир Хусейн—кандидат

ДЕЛИ. (СЭТА). Индия национал конгресс дәәр чагырыкчы партияның парламент комитеди Индияның оралакчы президентизи доктор Закир Хусейнни чурттуң президентизи албан-дужаалга кандидат кылдыр дешпиткен. Индияның оралакчы президентизи албан-дужаалга Майсор штаттың амгы губернатору В. Гирини дешпиткен. Индияның президентизи болгаш оралакчы президентизин майның алдыда соңгуур.

Мооң мурнунда оппозиция бодунуң кандидаттары кылдыр президент албан-дужаалга Индияның дәәди судунуң кол шиткекчизи К. Суббаны болгаш оралакчы президентиге Аллахабад университединиң оралакчы канцлери Али Явар Джангты адап турган.

50 чылдың хрониказындан

СОВЕТ ДИПЛОМАТИЯ ТАЙБЫҢЧЕ КЫЙГЫРГАН

Генуя конференциязының дертен беш чыл ою

«Генуя конференциязы хамааты дайынның үш чылдарының соонда Россияны аңаа чалап келдирген баштайгы конференция болур, ол конференцияга Антанта тала болуп киришкен. Бо конференцияны бүгү-ниити тайбың конференция деп санап болур».

(«Правданың» 1922 чылдың январь 28-те мурнуку үүлүнден).

Экономика болгаш саң-хөө айтырыгларының талазы-биле Генуя конференциязының ажыттынган хүнүндеи бәәр апрель 10-да 45 чыл болган. Совет Россияның төләәлекчилериниң киржилгези-биле ол конференцияны чыылдырар дугайында шиитпирни 1922 чылдың январьда Канналарга эвилелчи күрүнелериниң (Великобритания, Франция, Италия, Япония болгаш Бельгия) дәәди чөвүлелиниң хуралынга хүләәп алган.

Ооң соонда удаваанда РСФСР-ниң Даштыкы херектер талазы-биле Улус комиссариады Италияның Министрлер чөвүлелиниң даргазындан мындыг телеграмманы алган: Генуя конференциязынга киржир кылдыр Совет Россияны чалаан. Бистің чазаавыс ол чалалгага бодунуң чөпшәрежип турарын харыызынга айыткан.

В. И. Ленин ол конференцияның белеткелинге аажок улуг кичәәнгейни көрүндүрүп турган. РСФСР-ниң даштыкы херектер талазы-биле улус комиссары Г. В. Чичериниң бижәәни: «1921—1922 чылдың кыжында Владимир Ильич үр үеде хоорайдан дашкаар чурттап турзажок, Генуя конференциязын чыылдырары-биле холбашкан айтырыгларны ол чоок болгаш аажок сонуургап турган. Ооң-биле холбаштыр ол әәлүзін хөй демдеглелдерни бижәән, ынчангаш Генуяга бистің саналдарывыстың ниити утказын ооң бодунуң бижәән демдеглелдеринге үндезиләәш доктааткан чүве болгай». Бызыг тайбыңны болгаш улустарның экономиктиг кады ажылдажылгазын хандырары, Советтер Республиказы биле капиталистиг чурттарның аразынга садыг харылзааларын тургузары совет төләәлериниң сорулгазы болур дәәрзін Владимир Ильич демдеглеп турган.

1922 чылдың январь 27-де Бүгү-Россияның Төп Күүсекчи Комитединиң онза сессиязынга совет төләәлериниң составын бадылаан. Совет төләәлериниң даргазынга В. И. Ленинни соңгаан. Даштыкы херектер талазы-биле улус комиссары Г. В. Чичериннии совет төләәлериниң даргазының оралакчызынга томуйлаан. Бир әвес байдал конференцияже В. И. Ленинниң чоруур аргазын болбурбайн баар болза, ол таварылгада дарганың бүгү-ле эргезин Г. В. Чичериниге тывыскан. Төләәлер чугаалажыышкыннарны чорудар, дугуржулгаларга болгаш керәәлерге ат салыр талазы-биле делгеренгей бүрүн эргелерни алган.

Конференцияга чүгле РСФСР-ниң төләәлекчилерін чалаан. Бүгү совет республикаларның эрге-ажыктарын кады намгалаар төләәде, РСФСР-ни долгандыр оларны сырый каттыштырары негеттинип келген. Хамаарышпас совет улус республикалар-биле (Азербайджан, Армян, Грузин, Белорус, Украина, Хорезм, Бухара, Ыраккы Чөөн чүк республикалар-биле) РСФСР дугуржулга чарган. Ол дугуржулганы ёзугаар бо республикаларның эрге-ажыктарын Генуя конференциязына төләәләәр болгаш камгалаарын, оларның өмүнәәзинден керәәлерни болгаш дугуржулгаларны чарарын Совет Россияның чазаанга даскан.

Совет чазак Антантаның күрүнелери—интервенцияның киржикчилериниң негәәр бодунуң негелдезин 39 миллиард алдын рубльге доктааткан, белеткәән. В. И. Ленин ол документ-биле танышкаш, ону чүүлдүгүнгеен, а Г. В. Чичериниң чугаалааны: «Бо удур тургузаар негелде Генуяга херектиг апаар боор».

В. И. Ленинниң амызынга халдап болурунуң айыылдын барымдаалаш, Совет чурттуң ажылчы чоннары Генуяже ооң чоруурунуң ажыктыг әвес болурунуң дугайын шиитпирлин-биле медегләән. Ону барымдаалаш, а ол ышкаш В. И. Ленинниң кадыктыл байдалының баксыраанын көргеш, партияның ТК-зы ооң чоруурунга удур саналдаан.

Совет төләәлер конференцияже орук аайы-биле Ригага Польшаның, Латвияның болгаш Эстонияның төләәлекчилери-биле чөвүлешкен. Генуя конференциязынга чаңгыс аай хөделир дугайында олар-биле дугуржуушкун чедип алдынган.

Генуяга бирги пленарлыг хуралга чүве чугаалап тургаш, Г. В. Чичериниң айытканы: «Эрги тургузугнуң болгаш чаа төрүттүнүп турар чаа социал тургузугнуң чергелештир догуннап болурун күзәәп амгы төөгүлүг үеде өөчүнүң ол ийи системаларын төләәләән күрүнелериниң аразынга экономиктиг кады ажылдажылга бүгү-ниити экономиктиг катап тургузуушкунга эргежок чугула чүүл болур дәәрзін Россияның төләәлери коммунизмниң принциптериниң үзел-бодалынга артыышаан, хүләәп көрүп турар».

Бо болза янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелериниң тайбың кожа-хелбәә догуннаашкынының болгаш кады ажылдажылгазының ленинчи принципин хөйнүң мурнунга албан ёзузу-биле чарлааны ол-болган.

Совет күрүненің төләәлекчизиниң тайылбырлаан программазы бүгү чер ораның улустарының үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп, тайбыңны тургузарынче угланган турган. Совет төләәлериниң ажыл-чорудулгазын чүүлдүгүнгенин илергейләән телеграммалар болгаш чагаалар дыка хөй чурттардан оларның адрезинге келген.

Чепсегленишкинин бүгү-ниити кызырар дугайында конференцияга киргген совет саналдарны чугаалажып көрүүшкүн чокка хүләәвейн барган. Ынчалза-даа улус массаларының иштинге ол саналдарның ужурдузазын болгаш нептерәәнин ол чорук бичеледип шыдаваан.

Экономиктиг эрге-ажыктарның эптеш чок адаан-демисели буржуаа күрүнелериниң чаңгыс аай фронтузун быжыг әвес болдуруп турган. Раппалло дин черге РСФСР биле Германияның аразынга керәәге ат салганы капиталистиг күрүнелериниң фронтузун улам чарылдырган.

Үк керәә ол чурттарның аразында дипломаттыг болгаш консул харылзааларын катап тургузуп, кайы-кайызынга ажыктыг садыг болгаш ажыл-агый харылзааларын тургузаар арганы берген. Германия Совет Россияга бүгү негелделериниден ойталаан. Совет Россияны боой тударының планнарын кылып турган антантачы болуктерге согугну керәә таварыштырган.

Генуя конференциязынга чораан совет төләәлериниң отчёдунуң талазы-биле Бүгү-Россияның Төп Күүсекчи Комитединиң доктаалынының төлевилелиниге капиталистиг күрүнелер-биле РСФСР-ниң харылзааларынга чүгле ындыг хевириниң керәәзи чогумчалыг дәәрзін Бүгү-Россияның Төп Күүсекчи Комитеди хүләәп көрүп турар деп бижиирин В. И. Ленин саналдаан.

* * *

Бо апрель хүннеринде СЭТА-ның корреспондентизи Генуя конференциязынга совет төләәлериниң кол экспертизи, ам ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң делегей харылзааларының Москвада Күрүне институдунуң профессору Н. Н. Любимов-биле ужурашкан.

— Конференцияны эрттирер черни «төөгүлүг таварылганың» түңнелинде шилип алган чүве—деп ол чугаалаан. Канналарга бо айтырыгны чугаалажып турган үезиниде итали төлөә француз дыл-биле «Генуя» деп алгырган. Англияның премьер-министри Ллойд-Джордж чугаа болза Женеваже чалаар дугайында болуп турар-дыр деп бодаан, «чөпшәрежип тур мен» деп харыылаан. («Генуя» биле «Женева» деп сөстер француз дылга аажок домейлешкек дыңнаалыр). Ллодж-Джордж бодунуң әндет-биле салышкан частырын минирин күзәәзін, ынчангаш конференция Генуяга болганы ол.

Бирги пленарлыг хуралга Г. В. Чичериниң чугаазын төләәлер аажок кичәәнгейлиг дыңнаан, залда мырыңай ыржым, кым-даа кыймыш безин дивәән чүве деп, профессор сактып чугаалап олурар. Кажан ол чугаазын доосканда, залга адыш часкаашкыны база катап чаңгыланып үнген. Ынчан конференцияның даргазы адыш часкаашкыны «таарышпас» дәәр чүвени сагындырып имнәән. Әлүзін каш секунда иштинде маңнап турган, Чичерин база катап, ол удаада француз дылга әвес, а англи дыл-биле чугаалажыр төләәлер дыңнаазын дәәш англи дылга чугаалаан. Чичериниң чугаазы сагыш-сеткилди доюлдурган, адыш часкаашкыны база катап, диңмиреп үнген.

Ол кежәә хөй төләәлер конференция дугайында допчу фильмин корүскен кинотеатрларга чораан. Кажан экранга Антанта чурттарының төләәлекчилерін көстүп кәәрге, залда «сонезин!» деп алгы-кышкы, сыгыт дыңналып, шаланы буттары-биле дөпсегилеп турган. А экранга совет төләәлер, ылаңгыя Чичерин көстүп кәәрге, оларны адыш часкаашкыны-биле болгаш «Россия делгерезин!» деп лозуңну салыры-биле уткаан.

Генуя конференциязының түңнелдерин болгаш Совет Республиканың делегей байдалын айытпышаан, В. И. Ленинниң демдеглеп турганы болза, Совет күрүне «бүгү делегейниң күрүнелериниң мурнунга чедиишкиниң бодунга» хандырып алгаш, даштыкы политиканы чайгылыш чокка чорударын үргүлчүлеп турар. Совет Республика-биле өй-тавында харылзааларны тургузарынга удурланып турар кандыг-даа күрүне «озалдаашкынга таваржы бәәриндеи, харындаа әлүзін боттуг чүүлдүн талазы-биле ажыктыг әвес байдалга таваржы бәәриндеи айылзының турарын көргүзүп турары ол-дур» деп, В. И. Ленин чугаалап турган (т. 33, арыын 398).

Француз болгаш америк империалистериниң база оларның әвилелчилериниң чимзенишкиннериниң чыыдагаанында Генуя конференциязы херек ырында үүлген турзажок, совет дипломатиянның ажылчорудулгаазы халас барбаан. Генуя конференциязы тайбыцның, экономиктиг кады ажылдажылганың идеяларын пропагандаалаарынга улуг рольду ойнап, чепсегленишкинин дүжүреринің айтырыынче калбак массаларның кичәәнгейин хандыткан. 1922 чылдың май 19-та конференцияның түңнел хуралынга халдашпас дугайында керәәнин төлевилелин (кыска-даа хуусаада бол) чаңгыс үн-биле чүүлдүгүүнгеен.

Генуя конференциязы Совет күрүненің дең эргелиг әвилелчи болуп киришкени бирги делегей хуралы болган. Бистің чуртувстун делегейге ат-алдары бедип база быжыгып турар. Күрүнелериниң тайбың кожа-хелбәә догуннаашкынының ленинчи принципин типилеп турар. Совет Эвилелиниң төләәлериниң киришпейн турар чаңгыс-даа делегей конференциязы, чөвүлел хурал азы съезд ам чок болуп турар.

Шаажылакчыларга согуг

ХАНОЙ. Мартта Мурпуу Вьетнамның Хосталга армиязының кезектери Куангчи болгаш Тхыатхиен можуларга болган тулчуушкуннарга дайзынның 7.726 солдаттарын чыскаалдан үндүрген, ооң иштинде 4.588 американнар бар болган. Ол үениң иштинде патриоттар 400 ажыг тулчуушкуннарны чорудуп, 21 улуг бооларны, 129 танкыларны, бронетранспортёрларны, чүк машиналарын чок кылган, дөрт самолётту аңдара аткан. Апрель 6-да Хосталга армиязының кезектери Тухада (Тхыатхиен можу) болгаш Лаванда (Куангчи можу) америк болгаш сайгон шериглериниң шериг баазаларын бүрүнү-биле узуткаан. Ол ийи хемчегниң үезинде дайзынның 1.650 ажыг солдаттарын чок кылган.

ЛОНДОН. Апрель 9-та мурнуу-вьетнам патриоттар Сайгондан соңгу-чөөн талаже 260 миль ырак турар америк баазаны минометтар-биле боолаан. Боолаашкынның түңнелинде 5 америк вертолёттарны чок кылган болгаш бертиндирген, беш америк солдаттар олуруткен болгаш 17-зи балыглаттырган.

Патриоттар атакалап турар

ХАНОЙ. (СЭТА). Бирги америк аэромобильдиг дивизияның кезектерінге удур Мурпуу Вьетнамның патриоттары эрткен неделяның дургузунда Биньдинь можуга чедиишкиниг удур халдаашкынны кылган.

Хосталга армиязының дайынчылары 700 америк солдаттарны сандан үндүрген болгаш американнарны деткинри-биле чоруткан чалча шериниң 200 солдаттарын чок кылган. Патриоттар американнарның чеди самолёдун база дүжүр адып, 30 улуг бооларны болгаш өске-даа хөй дайынчы техниканы хунаап алган.

Мексиканың Компартиязының съездизинге

МЕХИКО. «Восо де Мехико» солун партияның ам болур XV съездизибиле холбаштыр Мексиканың Коммунистиг партиязының ТК-ның материалдарын парлап үндүрген.

Парлап үндүрген материалдарда чурттуң делегей болгаш иштики байдалын, а ол ышкаш делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчәәшкининде байдалды анализтеп турар.

Мексиканың Компартиязының ТК-зы революстуг демиселдің янзы-бүрү хевирлерин ажыглаарының эргежок чугулазын демдеглеп турар. Партияның ажыл-чорудулгазы ооң хүрәәлерін быжыглаарынче, бүгү демократтыг болгаш антиимпериалистиг күштерни чаңгыс аай фронтуга каттыштырар дәәш кызымаккай демиселди чорударынче угланган турар ужурлуг.

Мексиканың Коммунистиг партиязының ТК-зы Мао Цзэ-дунуң болгаш ооң бөлүүнүң чарылдырыкчы болгаш антисоветчи ажыл-чорудулгазын буруу шаап, коммунистиг болгаш ажылчын партияларының төләәлекчилериниң чөвүлел хуралын чыылдырарының эргежок чугулазын демдеглеп турар.

(СЭТА).

Чажыт чугаалажыышкыннар

ВАШИНГТОН. (СЭТА). «Ядролуг планнаашкынның бөлүүнүң» вашингтон сессиязы доозулган соонда АКШ-тың камгалал министри Макнамара биле ГФР-ниң камгалал министри Шредер ийи талага үндезиләән чугаалажыышкыннарны Пентагонга кылган.

Пентагонуң тускай төләәлекчилериниң дыңнатканы-биле алырга, америк болгаш барыын-герман шериг удуртукчулары шериг политиказы, чепсегленишкин болгаш шериг дериишкин талазы-биле ийи таланың айтырыгларын чугаалажып турары-биле доктаамал ужуражыышкыннарны Пентагонга кылган.

АКШ-тың болгаш ГФР-ниң камгалаа министрлериниң дараазындагы ужуражыышкыны чайын ГФР-те болур. ГФР-те ам кылыр деп турар аян-чоруунун үезинде барыын-герман шериг объектилериниге келзин деп Шредериин чалалгазын Макнамара хүләәп алган.

В. И. Ленинниң төрүттүнгениндан бээр 97 чыл долурунга

РОССИЯНЫҢ КЫЗЫЛ ЧҮРЭЭ

Улуг Октябрьниң типелгези дээш бистиң чуртувустуң миллион-миллион ажылчыннары-биле, тараачыннары-биле кады өске күрүнелериниң ажылчы чоннары демисежип турган. Революцияның даштыкы киржикчилериниң болгаш херечилериниң сактыышкынарын «Октябрь революциязының дугайында» деп номга чыып парлаан. Ону политиктиг литератураның ном үндүрер чери белеткээн. Авторларының аразында — Ф. Мюниих, М. Залка, Д. Рид, Ж. Садуль, А. Вильямс болгаш өскелер-даа бар.

Россияга 1917 чылда чоруп турган америк журналист хераажен Битти Бессиниң «Россияның кызыл чүрээ» деп очеригинден үзүндүү СЭТА номчукчуларыңа кичээнгейге бараалгадып тур. В. И. Ленин Битти Бессини ийи удаа хүлээп алган болгаш 1921 чылдың декабрьда ооң Нью-Йоркка үнген ному-биле танышкан.

... Чаа чылдың бүдүүзүнүң дүнезинде эки-турачыларның баштайгы революстуг армиязы Петроградтан фронтуже чоруур дээн. Бо революстуг 1919 чылдың дургузунда янзы-бүрү хуралдарның болуп эрткени Михайловский манежиниң бажыңынга шериглер митингиге чыглып келген. Эрги шагда маңаа ызыгуурганнар кээп, ат мунарынга мергежээн «офицерлерни болгаш дээргилерни» көөр турган. Дайын эгелей бээрге, манежти куяктыг машиналар тургузар гараж кылдыр ажыглап, аңаа революстуг баштакчылар сегиржип алырынга чедир маргыжып-даа турган. Митингини ийи шакта кылыр дээн, аңаа шериг күжүн көөрү-биле Ленин келир ужурлуг турган. Черле ындыг улус-ла болгай, байырлыг ёзулалды чеди шакта эгеледилер. Ногаан будуктар болгаш кызыл туктар шимээн ийи куяктыг машина кирер эжикти камгалап турган. Тудугнуң иштинге үш дүгаар куяктыг машинаны индир кылдыр тургузупкан. Медээжок улуг бажыңның ийи талазынга чажыртынган будуктуг коргунчуг машиналар чыскаалыпкан.

Кижи бажы кизирт. Көөрге-ле самдарактар, а оларның сагыш-сеткили дыка-ла сергек. Оларның аразында каш солдат бар, кол нуруузу-ла фабрика ажылчыннары. Оларның шинели-даа, чоорганыдаа чок, чолдак хөйленниг азы узун тоннуг. Олар кайнаар-даа баарын чогум билбестер, ынчалзадаа революцияның дайзыннарыбиле сокчурун билир. Оорганында баалыңныг кружкаларын болгаш барык-ла куруг шоодайларын чүктегилеп алган. Колдуунда-ла узун эвес сынныг улус, чамдыктары көнгүс чалыы оолдар, ынчалза-даа оларның түрүктери ниити херектиң тиилелгезинге бүзүрелдиг.

Улуг гаражка эрте-ле карангылап келген. Кезек када кижи арны таныттынмас, ыры дыңнап тур бис. Ооң соонда лаа кыпсыпкан. Допшулуурлуг, дүңгүрлүг, гармоньнуг үш кижи чедип келди. Көдээниң танцы аялгазын ырладыптарга, ийи солдат чүктешкизин-даа дүжүрбейн, танцылап кирипкен. Улус төгериктей турупкан, ынчангаш аңгы-аңгы моожуайы-биле ынак танцыларын деп турду. Ленин келди-ле деп сураг үш удаа үнген, шериглер үш удаа чыскаалы каапкан.

Адак соонда Ленин чедип келген. Ону күчүлүг «ура»-биле уткаан. Лениниң каразымаар карактары чыныткыланып, соокка доңган чаагы долбанналып турган. Ол аң кежи кара бөрттүг болгаш кара тоннуг болган. Арны чазык, хөглүг, дыка аянныг, ооң кара бажыңга тырттырган чуруктарынга көңгүс-ле дөмей эвес...

... Мен индир баарынга турдум. Ленин индир кырынга үнер мурнунда, доктаагаш, мээң холумну тутту. Ол кыска, допчу чүве чугаалааш, революцияның салымчолу солдаттарның холунда, олар ону бүгү-ле дайзыннардан камгалаар ужурлуг деп угаатган...

Ленин чугаазын доозуптарга, даргалакчыдан Альберт Вильямска сөс берген. Ол орус дылды кызып-кызып өөренип алгаш, бо кижилериң мурнунга орустап чүве чугаалаксаан кижи болду. Олар ооң оралдажыышкынын чаш ургулар дег магадаан, а ол кандыг бир сөстү тыппайн баарга, Ленин чугаалап берип турду. Ооң чугаазынга улус «комиссарларның комиссарындан» артыкка амыраан, Ленин боду база хөлчок өөрү.

Ленин бистер-биле каш минута чугаалашкан, хаглыг машинага олургаш чорупкан, ооң-биле кады ийи-үш кижи чоруур болду. Машина ыраалакта, ооң соңгазын боо огу өттүр дегген, ок Лениниң бажының кыры-биле сыылап эткен. Ленин бүдүн үнген, чүгле чанында кижи балыглаткан. Ол дээрге Ленинге сан-түн чок халдаашкынарның бирээзи ол болган.

... Тургузукчу хурал чыылбастаан турган. Депутаттар кээп турда, Таврический ордуга карангылаан. Ол өйде Смольныйның ак залынга Бүгү-Россияның Төп Бүүсекчи Комитединиң кежигүннери Тургузукчу хуралды тарадыр дугайын чугаалажып турган.

Свердлов даргалап турган — ооң мурнунда бир төөгүлүг хуралды даргалаан кижи ол. Хурал маргылдаалыг эртип турган. Ооң соонда Ленин чедип келген...

Ленин бодунуң олудун эзлеп алган. Кезек када ыыт чокка холун карманнашкан, улусту эргилдир көрүп, байдалды көрүп олурган. Ооң сорулгазы тодаргай: бодунуң партиязының чайгылып турар кежигүннерин бүзүредир. Ооң үнүн бүгү Россия дыңнаар, даштыкы чоннар база билген турар. Ленин Советтер системазының төөгүлүг хөгжүлдезинин фактыларын таваар чугаалап турду. Ол ангы-ангы чурттарның парламентилериниң ажылын анализтеп көрген.

Баштай ол ооҗум чугаалап турган, ооң соонда холун карманындан үштүп алган. Ооң холдары, каразымаар карактары, аянныг дүүлген хавак кирбиктери сөс бүрүзүнүң утказын бир янзы болдуруп турган.

— Февраль революциязы буржуаз-демократтыг революция болган — деп, Ленин чугаалаан.— Ол хаанныг ёзуну дүжүрген. Ноябрьда социалистиг революция үнген, эрге-чагырга бүрүү-биле ажылчы чоннарның холунга шилчээн. Ажылчын болгаш солдат депутаттар эрги буржуаз ниитилел-биле кандыг-даа хоойлулар болгаш чаңчылдар ёзугаар хөлбөшпас. Оларның чазаа бүгү чагырганы болгаш бүгү эрге-шөлээни бодунуң холунга алган. Тургузукчу хурал болза буржуаз ниитилелдин политиктиг бодалдарының дээди илергейлээшкини болур, а ол бодалдар социалистиг күрүнеге херек чок. Тургузукчу хурал дүшкен турар. Бир эвес Тургузукчу хурал чоннуң тура-соруун илередип турган болза, бис мынча дээр ийик бис: «Тургузукчу хурал делгерезин!» Ынчаарга бис ооң орнунга мынча деп турар бис: «Тургузукчу хурал сөнезин!»

Ленин чугаазын ооң-биле доосканы.

Мээң чанымга сыгыр кара карактарлыг, агбагар салдыг, чолдак сынныг молдаван солдат олурган. Ол хүлүмзуруургe, ооң хөглүг арны шуут-ла сыгыланчак апаар. Ол ой-ойде каттырынчыы кончуг хевир-биле бажын чайгылап, кайгап болгаш магадап чугаалап олурган:

— Мерген кижи ол-дур! Мерген кижи ол-дур!

Бир эвес бөдүүн кижи чугаалап шыдаар турган болза, ооң бодунуң чугаалашкы дег үүлдерин Ленин чугаалап турган-дыр.

ЧҮТКҮЛ, СОНУУРГАЛ БОЛГАШ КИЧЭЭЛ

Белир өөредилге чылының бир онзагай үүлү болза ортумак школаның 7 классындан эгелеп эрттирер факультативтиг кичээлдер болур. Өөреникчилериң янзы-бүрү чүткүлдерин болгаш сонуургалдарын сайзырадыр база билиин хапыладыр сорулга-биле чогум-на ол дугайын СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң «Ниити өөредилгениң ортумак школаларының ажылын улам ыңай эжижидер хемчеглер дугайында» доктаалында көргөн болгай.

РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң коллегиязы бодунуң ээлчеглиг хуралында бо чылдың сентябрь 1-ден эгелеп, республиканың школаларына ындыг кичээлдерни организастап эгелээриниң дугайында айтырыгны чугаалажып көргөн.

Факультативтиг кичээлдерге баар өөреникчилер боттарының чүткүлдеринге болгаш сонуургалдарынга дүгжүп турар эртемни эки-тура-биле шилип алыр. Шилип алыышкынга ортумак школаның бүгү өөредилге эртемнери кирип турар. Неделя санында факультативтиг кичээлдерни чедиги класска бир, сески класска—ийи, а үстүкү класстарга 4 шакты эрттирген турар. Эртемденнериң бодап турарын ёзугаар алырга, кичээлдерни ынчаар эрттирерге өөредилге чорудуушкунунуң ажыктыы бедиир, школачыларның эртемге сонуургалын улам быжыг болгаш угланыышкынныг болдурар, оларның практиктиг ажыл-чорудулгазынга тодараашкынны бээринге дузалаар.

Факультативтиг кичээлдерге кол курста чок, азы ону немеп турар айтырыгларны өөренир. Ындыг тускай курстарга, чижээ, төөгү талазы-биле — делегей харылзаалары болгаш ССРЭ-ниң даштыкы политиказы, физика талазы-биле — радиоэлектрониканың үндезиннери, космостуң физиказы болгаш өске-даа темалар хамааржыр. Үстүкү класстарның өөреникчилери математика кичээлдеринге программалаашкын, дискреттиг математиканың элементилери, сәнәлга математикалары-биле танышар. Черчение кичээлдериниң программазында геометрия элементилери, тудуг болгаш топография черчениелери кирип турар.

Уран чурулга, музыка, амгы үениң литературазының төөгүзүнүң талазы-биле курстарга хөй санныг өөреникчилериң өөренири чугаа чок.

Күш-ажылчы өөредилге талазы-биле факультативтиг программада автомобиль, радио болгаш электроникаңы, тракторлар болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезин, өске-даа түүлдерни өөренир.

Кичээлдериң хемчээлин доктаадырда школа бүрүзү бодунуң байдалын болгаш аргаларын барымдаалаарынче кичээнгейни угландырарын министерствонуң коллегиязы угландыраар. Факультативтиг курстарга белеткенирде педагогтар эртем-тайылбырлыг болгаш тускай литератураларны хөйү-биле ажыглаар ужурлуг. Үүге дээрге бо өөредилге талазы-биле литературалар, өөредилге номнары үүгле ийи-үш чыл эрткенде үнер болгай.

Факультативтиг кичээлдер бөлүүнге 15-тен хөй эвес кижи турар. Чеди болгаш сес класстарга ындыг бөлүктерни чыл хуусаалыг тургузар, ынчангаш өөреникчилериң бир бөлүктен өске болүкче шилчиирин чөпшээревес. Үстүкү класстарның өөреникчилериниң программазын 2 чыл хуусаалыг тургускан. Школачыларга хары угда ийи курска өөренип болурун чөпшээреп турар. Кандыг курска өөренирин өөреникчи бүрүзү боду шилип алыр, ооң мурнунда класска өөреникчиниң өөредилгези кандыг-даа турган болза маңаа хамаарышпас.

Өөредилге чылының төнчүзүнде факультативтиг кичээлдер талазыбиле зачёттарны, азы контроль ажылдарны кылыр. Алган демдектерни ортумак школаны доосканының дугайында аттестатка бижиир.

Даңгыт-оол Чечек биле Раиса Оттук-оол олар ийи чыл бурунгаар он классты эки өөредилгелиг доосказ, Бай-Тайга районнуң төвү — Тээлиде харылзаа салбырынга ажылдап киргеннер. Бо үениң дургузунда боттарынга онаашкан ажылдарынга кызымаанай чоруун көргүзүп, коллективтиң идегелин чаалап алганнар. Даңгыт-оол Чечек суурларже почта аймаан чорудар килдистиң эргелекчизи, а Раиса Оттук-оол телефонист. Олар чоннуң чагаа-бижиктерин, телефон-харылзаазын сагыш-човангыр, ак сеткилдиг күүседип турарлар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) Даңгыт-оол Чечек биле Раиса Оттук-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Юбилейлиг чылда саанчылар

САГГАН СҮДУ САВА ДОЛГАН

СААНЧЫНЫҢ БОДАЛДАРЫ

Эвилең-ээлдээ, топтуг-томаанныы даштындан-на илдең, чазык шырайлыг угбай, пат-ла өөренген аян-биле:

— Хөөт-хөөт, Маша-Маша!— деп, каш удаа кыйгырарга, кажаа ужунга турган дөңгүр шилги инек ооң чанынга кылаштап кээп туруп алган. Саанчы, инектериниң сөөлгүзүн саашкаш, сүдүн үчётчикке дужаапты. Саалданы мурнай доосканы ол угбайны кым дээрин, ооң канчаар ажылдап, чурттап турарын үчётчиктен билип алдым.

Даңзы-Белек Чопуу Долааннова «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының хоочун саанчыларының бирээзи. Мурнунда чылдарда өөнүң ээзинбиле кады молдургалар кадарып чораанын санаваска, үүгле саанчылаң безин 17 чыл дургузунда халаг чок ажылдап келген. Ол чыл бүрүде бедик көргүзүглерни чедип ап, ажыл-агыйның экономиктиг көргөзүлдезинге төлептиг салыышкынын киргген.

Хендергеге саанчылап эгелээнинин баштайгы чылы—1949 чылда ол түе чер үксаалыг бир инектен-не 700—800 кг сүттү саап ап турган болза, беш чыл планының баштайгы чылы—1966 чылда бодунга быжыглаан 20 инээнин бирээзинден-не 1600 кг сүттү саггаш, ферманың бүгү саанчыларының ортузунга калбарган социалистиг чарышка бирги черни эзлээн. Мурнакчы саанчы хөй чылдарда мөөңнеп алган күш-ажылчы дуржулгазын аныяк саанчыларга күзелдин-биле дамчыдып, оларны эки көргүзүгү чедип алырының аргазынга өөредип турар. Ооң өөредип каапы саанчылар С. Алдын-кыс, Д. Кызыл-оол, Т. Кара-кыс олар ол-ла фермада көргүзүт талазыбиле «башкызындан» дудак чок ажылдап турар.

Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы юбилейлиг чылда күрүнеге 47 тонна сүттү садар хүлээлгелиг. Планныг сорулганың чедиишкиниг күүселдези дээш, ферманың кижилери эвээш эвес күженишкиннерни үндүрген. Бо чылдың баштайгы үш айларында сүт саалдазының планы күүсеттинген. Хөй сүт бүдүрериби-ле чергелештир коллектив коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп ат дээш демисешпишаан, ол атты Совет эрге-чагырганың 50 чылының байырлалында ыяапла чедип алган турарын шиитпирлээннер.

Моон соңгаар чок кылыры эргежок чугула, ниити херекте моондак бооп турар четпестерни Чопуу үгбай ажыы-биле айытказ, мынча дээн:

— Бистер хөй сүт дээш походту фермага мал чемнерин артыкшылдыг кылдыр белеткээринден эгелээн бис. Эрткен чылдың күзүнүде ферма чоогунга салган силозувус чылдың берге үезин—кышты эрттирип адырынга чедишкен. Ынчалза-даа белеткен каан силос кыжын доңа бээрге, ону хол-биле хооруп, инектерге төп бээри бергедээшкиннерни, артык үе-шакты чарыгдаарын болдуруп келген. Бо чорук механизастаашкынны чугулага албайн турарында деп бодаар мен. Саалданы дүрген чорударынга болгаш хөй сүт саап алырынга электрилиг саалда дыка ажыктыг. Арыг-Бажының фермазында саар инектериниң саны өске улуг ажыл-агыйларныыдан дудак чок. Ындыг болганда борта электрилиг саалданы ажыглаарын өөренип көрзе чогуур. Специализастаашкын болгаш механизастаашкын чугула үүл-дүр, оода-ла малга чем үлеп бээринге хөй күш, үе чарыгдаттынмас кылып алза кандыгыл?

«Улуг-Хая» совхозтуң үүгле Арыг-Бажы эвес, өске-даа фермаларында механизастаашкын ажылы багай чоруп турарын айтыр херек. Юбилейлиг чылда эки түңнелдиг болурда, моны эде көөрү чугула.

Н. ТАҢДЫ-ООЛ.

* * *

САЛБЫРНЫҢ МУРНАКЧЫЗЫ

«Өөк» совхозтуң Тарлаг салбырының сүт-бараан фермазы салбыр төвүнден 16 км ыракта турар. Чаңгыс-ла төп кудумчулуг бичии сууржугашта фермаың саанчылары, кадарчылары ажылдап, чурттап турар. Ында эге школа, магазин, эмнелге пунктузу база бар. Саанчыларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдан, чурттаарынга таарымчалыг бүгү байдалдар тургуступган.

Юбилейлиг чылда, фермаың саанчы бүрүзү бир инекке онааштыр 1700 килограммдан эвээш эвес сүттү саарын хүлээнген. Эрткен чылын бо сорулга 1370 кг турда, ону ыракта ажыргаш, чаа хүлээлгезин бедиткени ол. «Сөглээр сөскe эз херек, баглаар багга доң херек» деп үлегер чугааны дайынчы лозуң болдургаш, фермаың ажыл-ишчилери алган социалистиг хүлээлгелерин чедишкиниг күүседип келген. Бо талазы-биле аныяк саанчы О. Байкара өскелерни мурнап турар. Ол баштайгы кварталда безин чылда хүлээлгезинин үштүң бир кезин хирезин күүседипкен.

Ольга Дембреловна ам дөрт чыл саанчы стажтыг. Бо үениң дургузунда ол ажылынга кызымаан көргүскен. Дөрт уругнуң иезин, төлептиг ишчиниң кызымак күш-ажылын үнелеп көргеш, чаңгыс чер чурттуглары ону чоокта чаа район Совединиң депутадынга соңгуп алганнар. Эш Байкара өөрүнүң идегелин хандырар дээш, эвээш эвес күженишкиннерни үндүрүп, коллективтиң иштинде культура-массалыг ажылды бодунуң холунга алган. Ылаңгыя делегей байдалының дугайында кыска медээлерни солуннарның чаа номерлериниңден көрүп, ону өөрүнге эртен ажыл мурнунда, азы кежээ ажыл соонда таныштырып турар. Ольга чоокта чаа 28 харлаан. Өөрү аңаа бүгү-ле экини күзеп, юбилейлиг чылда улам бедик көргүзүглерни чедип алырын чугаалап турганнар.

В. СУБАЧЕВА.

Сибирьниң улустарының уран чүүлү

Новосибирск, апрель 10. (СЭТА). Октябрьның 50 чылынга тураскаатган, Бүгү-россияның бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинин зона аайы-биле көргүзүүнүң киржикчилериниң түңнел концерти бөгүн Новосибирскиниң академиктиг опера болгаш балет театрынга болуп эрткен. Бир неделяның дургузунда Омск, Новосибирск, Томск, Кемерово областардан болгаш Алтай, Красноярск крайлардан, Тыва АССР-ден база Даг-Алтай болгаш Хакас автономнуг областардан, Таймыр, Эвенк национал округтардан келген ийи мүң хире бот-тывынгыр артистер боттарының улусчу уран чүүлүн, талантызын көргүскен.

Жюриниң даргазы, сураглыг совет композитор, Армян ССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы А. Долуханян СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга мынча дээн:

— Бо дээрге Сибирьниң улустарының уран чүүлүнүң улуг байырлалы-дыр. Көрүлденің баштайгы хүнүнде Новосибирскиниң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи янзы-бүрү хевирлиг номерлер-биле долдунган программалыг концерти көргүстү. Электротехника институдунуң академиктиг хорунуң күүсеткен ырларын улуг сонуургал, өөрүшкү-биле дыңнап, көрдүвүс. Ылаңгыя Моцарттың «Өпей ыры» деп ырын институттуң ол ниити ыры коллективи бедик мергежилби-ле күүсетти. Сибирьниң академхоорайжыгажында «Академия» деп Культура бажыңының симфониялыг оркестриниң күүселдези базала солун-дур. Ооң ойнакчылары эртем ажылдакчылары болгаш студентилер болуп турар. Е. Ионесяның дирижёрлап удуртканы ол оркестриниң моон соңгаргы перспективазы улуг болуп, дыңнакчыларның улуг сонуургалын чаалап алыры чугаажок деп бодай-дыр мен.

Омскиден келген улусчу талантыларның көргүскен номерлериниң күүселдезиниң культуразы дыка бедик болгаш черле сеткил ханыышкыныг-дыр. Ол областың көдээ черлериниден база хөй-ле номерлер кирген. Ылаңгыя Тар районнуң Культура бажыңының академиктиг хору улуг макталды чаалап алган.

Сибирьниң национал автономнуг республикаларының, областарының, округтарының төлээлекчилериниң уран талантызының дугайында хөй-ле эки чүүлдерни чугаалап болур. Маңаа Тываның төлээлекчилериниң дугайын черле онзалап чугаалаксап тур мен.

Оларның көргүскен солун концертиниң программазы юбилейлиг чылче угландыр тургустунганы-биле онзагайланып турар. Тываларның бүгү-ле көргүскен номерлери ханы национал аян-хөөн, хевирлиг болгаш күүселдези уран-чечен деннелдиг, онзагай болуп ылгалып турар. Аныяктарның ыры бөлүү кончуг көрүштүг, чараш дыңналыр, солун композициялыг көргүзүүнү күүсеткеш барды. Улустуң хөгжүм херектеларинин тыва оркестринге аң-не бедик үнелелди бербес аргажок-тур, аңаа дөмейлеп дөңзээр ындыг оркестрни мынча болгуже черле көрбээн мен. Эң ылаңгыя Глинканың «Руслан болгаш Людмила» деп сураглыг операзындан алган, берге увертюраны ол оркестр онзагай улуг чедишкин-биле ойнап күүсетти.

Хөй кижиниң күүсеткени сыгыт-хөөмей—Тыва уран чүүлдүң бир онзагай үнелиг эртинези болур-дур. Ол сыгыт-хөөмей дээрге, ырның өскелерге күүсеттинип шыдаттынмас хире ындыг солун, чараш дыңналыр база онзагай хевири-дир. Хераженнериң «Чечек» деп ыр ансамблиниң чараш, эки күүселдезин черле мактаваан барып болбас. Хөй кижи киржикчилиг тыва хор көрүкчү, дыңнакчы чонга кайгамчык таалалды болдуруп, оларның улуг сонуургалын хайныктыргаш барды, ылаңгыя «Тооруктуг тайга» деп улустуң ырының күүселдезин элээн каш үннерге чараш, онзагай дыңналыр кылдыр тургузуп алган болду. Хорнуң удуртукчузу Новосибирск консерваториязының доозукчузу Роберт Лесников. Аңаа Тыва республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп бедик атты тывысканы аңаа эвес, ол аңаа төлептиг-дир.

Тельман аттыг найырал клуву

Мурнуу Уралда Златоуст хоорайда 10 дугаар школаның өөреникчилери немец дылга саат чокка чугаалажыр. Бо школада өөредилге немец дылда чоруттунуп турар. Школа—ГДР-биле найыралдың совет Ниитилелиниң коллективтиг кежигүнү.

Орус улустуң немец ажылчыннар-биле интернационалчы найыралының дугайында солун төөгүнү ук школаның өөреникчилери чыып турар. 1929 чылда Германияның компартиязының Төп Комитеди Уралдың мурнакчы завод коллективинге тыпсыры-биле «Рот Фронт» деп Кызыл тукту тургускан. Златоуст хоорайның чүс-чүс будуруулгелери киришкен чарышка Ленин аттыг завод типлекчи болган. Тукту тыпсыры-биле Вильгельм Пикке баштаткан немец ажылчыннар делегациязы ол хоорайга 1930 чылда чораан.

Найырал клувунуң кежигүннери ГДР болгаш өске-даа социалистиг чурттарның школачылары-биле быжыг харылзааны тудуп турар. Клубтуң делгелгезинде—Германияда Дессау хоорайның школачыларының чорутканы, национал шаңналдың лауреады Эрвин Штриттматтериниң «Тинко» деп ному авторунуң чагаазы-биле кады чыдар. Немец ажылчын В. Шуберттиң чорутканы, картында «Маадырлыг совет улуска кезээмөнге өөрүп четтириишкин» деп бижимелдиг. Вальтер Ульбрихтин дугайында ном база бар.

Уралга хамааты дайынның болгаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының киржикчизи чораан, хоочун коммунист Александр Фаецти немец школачылар боттарының өөнүктеринге таныштырган. Найырал клувунуң кежигүннери немец өөнүктерин хоочун большевиктер Венедикт Ковцов база Павлов Анаховский олар-биле таныштырган болгаш оларның магнитофонга бижиткен чугааларын Дессау база Галле хоорайларже чоруткан.

10 дугаар школаның интернационалчы найырал клувунга немец маадыр Эрист Тельманның адын тывыскан. Моны Тельманның уруу — Ирманың деткимчезибиле кылган. (ПМА).

Дыңнадыг

Кызыл хоорайның күүсекчи комитеди хуу бажыңнарында чурттап турар хамаатыларга шыныылганы понедельник болгаш пятница хүннеринде 9 шактан 5 шакка чедир төрүттүнгениниң дугайында хереченнелин, паспортун барымдаалап бээр.

Коммунал квартираларда чурттап турар хамаатыларга шыныылганы бажың эргелелдери бээр.

Чөдүл эми

Чөдүл эмин аптека болганындан-на рецепт (эм бижии) чокка садып ап болур. Ол кончуг эптигдаа. Үүге дээрге тыныш оруктары арай эпчокталгаш бичии-ле чөдүре бергенивисте эмчиже чүгүрүп турбас-ла болгай бис.

Хөрек элиисири, нашатыр-анис дамдылары, пектол, пектусин, тускай чөдүл таблеткалары дээн чижектиг эмнерни чөдүл үезинде ижерге кончуг эки. Ол эмнер хереги хаюдуп, дүпкүнү хооруп турарлар.

Аптекага кирип келгеш эмчиниң бижии чокка кодеин бериңер дээр, ооң бербеске хорадаар кижилер майы хөй. Кодеин дээрге морфинге бир дөмей, кижини эзиртир болгаш уйгу келдирер эмнерниң бирээзи болур.

Кодеин ижип чаңчыккан кижилер дугайында медицина литератураларындан бо-ла номчуп болур. Ынчангаш кодеинни ыяавыла эмчиниң бижии-биле садар, эмчиниң саавыры-биле ижер чылдагааны ында.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

АПРЕЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Албан хүлээлгезин күүседип чорааш» 11.10, 1.10, «Спартак» (1-ги, 2-ги сериялары) 3.10, 6.20, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Котовский» 10.30, 2.30, «Аян чоруктар» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайга чүну ыыттавайн турганыл» 3, «Даады-ла эпчон чоруктар» 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Космонавтарның кудумчузу» 11, 1.40, «Прокуророга сөстен бээр-дир» 3.30, 5.30, 7.30, 9.20 шактарда.

«ДАГ ЭКСПЕДИЦИЯЗЫНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА»: «Альпий балладазы» 6, 8 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: «Карнавал дүнези» 2, «Килеңнээшкин» 6.30, 8.30 шактарда.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

редакцияның адрези:

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харылсалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амылырал киллизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизинин 37-13, көдээ ажыл-агый киллизинин 21-47, үлетүүр киллизинин 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизинин 20—60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргада 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—00354.

Солун неделяда алды катап үнер